

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Станислав Краков

КРИЛА

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригиналno издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2009.

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Станислав Краков

КРИЛА

Садржај

ДОКУМЕНТ КОЈИ ЈЕ КОЗА ПОЈЕЛА.....	2
I ОДЛАЗАК.....	4
II У ЛОГОРУ.....	11
III ПРЕПАД.....	17
IV.....	24
V ПРЕД СМРЋУ.....	29
VI БЕЛА БАРАКА.....	43
VII.....	47
VIII У ЛУДИМ ШУМАМА.....	49
IX ПОБЕДНИЦИ.....	53
X НА ЈУРИШУ.....	56
XI СПОКОЈСТВО.....	66
XII КРАЈ МРТВАЦА.....	69
XIII ПОЛОМЉЕНА КРИЛА.....	72
XIV СТУДЕНТ СА ПЛАВОМ БРАДОМ.....	77
XV РАСТАНАК.....	81
XVI.....	86
XVII ВЕЧИТА РАДОСТ.....	91

КРИЛА

ДОКУМЕНТ КОЈИ ЈЕ КОЗА ПОЈЕЛА.

ШТАБ БАТАЉОНА.

A

ђутант, поручник *Душан Каповић* из Београда. Интелигенције јаче. Карактера отвореног. Веома схватљив и енергичан. Лично храбар. Употребљив за поверљиву службу. Сувише наклоњен женама. Опште спреме и способности врло добре. Препоруку заслужује.

1. ЧЕТА.

Командир, мајор *Љубомир Недељковић* из Ваљева. Има искуства као дугогодишњи официр. Због година мање употребљив ва строј, боље би послужио за канцеларску службу.

Водник поручник *Лука Росић* из Ариља.

Карактера затвореног. Интелигенције слабе. Непоуздан. У служби му је потребан надзор. Не одговара на време својим обавезама. Препоруку не заслужује.

2. ЧЕТА.

Командир рез. капетан II класе *Будимир Краиновић* из Шапца.

Службу врши са разумевањем. Нема довољно ауторитета код млађих. Искрен и карактеран. У борби поуздан. Препоруку заслужује.

Водник рез. поручник *Мија Јеличић* из Смедерева.

Храбар официр. Присебан у свима моментима. Има иницијативе. Интелигентан. Рђав економ. Одан пићу. Препоруку заслужује.

3. ЧЕТА.

Командир рез. капетан II кл. *Јован Дановић* из Ужица.

Личном храброшћу и пожртвовањем утиче добро на св чињене. Умешан и способан са разумевањем

Шта је ово? Шта? Опет је та проклета коза појела...

Ађутант се љутио и тресао ижваканом хартијом.

— Па дабогме кад су они грмаљи при истоваривању сав сандук разбили. Сад и козе могу по поверљивој архиви претурати. Е, уосталом, ту писар Казимир одмахну руком, и онако је све то купус.

— Купус? Мени није то купус... Ипак се Душко мало умирио видећи да коза његову оцену није појела.

Сандук је лежао пред њиме немоћан, и кроз његове распукле даске испадале су хартије на све стране. Непрестано су задувани, ознојени војници у кошуљама стоваривали сандуке и бале. У пристаништу се беласали бродови са којих се искрцали. По млакој, прљавој води пливали су голишави људи.

Иза округлог шатора, јединог до сада разапетог на зажареном пољу, указала се бела глава козице. Она је климала чулавом брадицом, и ругала се. У шатору се чуло плускање воде. То је посиљни поливао команданта.

Крај свога жутог сандучета поручник Лука је пробао појас за спасавање, који је при искрцавању, сигурно за успомену, неопажено заједно са две сребрне кашике изнео са лађе.

— Ол рајт, бон, узвикивао је он сам себи задовољно.

Коза је мекнула.

I ОДЛАЗАК

У

лазили су широким путем, који је текао као прљава река отуда од

Микре. На својим нажуљеним плећима, сем тешке ратне спреме, Вукли су и сву топлоту јулског дана, коју су неке дуге крстарице из далеких тропских вода донеле као страшну источњачку болест. Крај пута су били жути аеродроми, са којих су полетали преплашени авиони, и кружили по избледеломе небу као узвитлале птице.

За војничким корацима вукли се лено уморни облаци прашине. Горе више њих, врх бежичне антене, струјали су далеки таласи, и као у поздрав носили вести о новим клањима.

”Смртна опасност”, висило је између бодљикавих жица.

Знали су да ће једног дана кроз зрак и жице струјати вести о њима... те су вести биле црвене, рањаве... њини кораци су били тешки и нису звоници као претња иако је далеко напред музика трештала налетне, победне маршеве.

Мршава тела плакала су од врућине под плавим сукном. Суве војничке усне су нешто шапутале.

— Ко говори о смрти?

Музика је свирала. Један плави дечко, без ратне спреме, радовао се што пролази кроз град у коме се смеје једно око Светога Сергија, и плачу анђели на свили над мртвим телом Исуса од злата.

— Срби, Срби, одилазе на фронт.

Жене се смејале и загледале их. Стражари у кошуљама, са голим руменим мишицама, уочени пред назубљеном кулом, кратким пушкама одавали су поздрав.

Тада су ови, пробадани звуцима и погледима, прсили своје теретом увијене груди, и бесно ударали по камењу поткованим цокулама. Први су били високи И снажни. Једноликост је стварала опсену да су и други такви. Музика их је опијала као обнажене груди жена. Они су мислили да су већ победиоци, и да продиру као варвари у освојени град. Тада би пљачкали и силовали. Редови су ипак остајали мирни, само је и даље звонио одјек оног такта:

— Један, два...

Али чете позади, оне које су примале сву прашину и запару промаршираних редова пред собом, квариле су правилност колоне, и неједнаким покретима вукли отежале ноге.

Омалени командант са четвртастим, меснатим плећима, окружен штабом на коњима, видео је само оне прве. Војници позади њега видели су како се плави бркови задовољно смеше. Официри су боли мамузама мршаве коње да звоне поткованим копитама о калдрму. По улицама су цветала женска тела замагљена као чаше у баровима.

Пук је продирао дуж кејова, крај којих се низале поворке катарки као оголеде борове шуме. Далеко сред залива суморно се смешили на сунцу сивим челичним смехом велики убојни бродови. Поврх кејова и јарбола вукао се тешки задах од растопљене смоле и укварене рибе, а високо у зраку се превртали весели, пијани аероплани.

То је било пијанство ваздуха. Хучао је, јурио је, урлао је, сипао се на њих побеснео, радостан и хладан. Пробијао је као оштрим одапетим стрелицама, и ударао широким камџијама.

Ко је говорио о вртоглавици провалија? Био је господар ваздуха, а не један од оних који миле доле невидљиви. Можда је и клицао као Скит победоносни, али је мотор урлао струјом ваздуха, и све се сливало у огромну, заношљиву игру. И скакао би, али га опрезни кајиш од коже приграбио, и везао за мало седало.

Доле је био вртлог планина, зидова, минара, воде и пространих вардарских ритова. Црни бодљикави пауци се купали у мору, које је можда било и плаво као неч ије заборављене очи. У зраку се боје изгубиле, само је било јасно пијанство и радост. Град и бродови на мору бивали су све мањи. Једино је био велики магични, светли круг елисе.

Радосно се нагињао напред.

— Сергије, Сергије...

Ни себе није чуо у хуци. Ипак је морао да кличе. Пред њиме су била испупчена плећа и сулуда кацига од коже. Глава је била мирна, само су две руке кретале и повлачиле полуге, жице, точкове и ручице. Мотор је урлао у пенама, а ваздух јурио из напетих свемирских груди.

— Хеј, Сергије, Сергије...

Пилотова глава је била глува и трезн на полуга.

Широка разапета крила дрхтала њима од среће. Још су две такве жуте т довале у ваздуху.

— Какав смели вираж...

Одједном се хука истопила. Тишина тешка, страховита. Чуло се како звижди и крцкају везе на апарату. Мотор се Елиса се угасила и од чаробне постала вом. Аероплан је стрмоглаво ронио ка Ближила се као чудовиште.

— Падамо, падамо...

Огромна тестера страха пререзала преко половине. Зарио је прсте у ивице та, као да га је хтео уставити. Уронио је у плећа свога вође, који је нешто журно полугама. Комбинезон пилотов био је вљен дебелом кожом, те га поглед ниј пробити. Град је растао као из бајке. су један секунд у читаву вечност. Жиц тезале, а лака крилица покретала. Аеро падао и даље, само је сад пад био блажи, клизав. Постепено се реп спуштао.

Један потрес затресао је поплашен тице од платна и жица. Леђа пилотова се у луку. Вртоглави, сјајни круг се заб пред апаратом и мотор је понова забрек заљка на барометру је задрхтала.

Пели се поново увис, и поздрављали не, прашљиве ангаре и уплашену цами десу:

Заваљене у колима две мале прос гледају војнике. Смеше се. Ветар од к диже кратке сукње, а оне су сретне ш страшним ратницима могу да покаж округла колена. Среде су поглед официра на коњу, и једна са подшишаном црном косом баци му брз пољубац.

Мали ађутант на коњу је срећан, и враћа пољубац целом шаком.

Горопадна поворка камиона наиђе на сусрет, и обави све загушљивим облаком прашине.

— Мијо, још једног ”Метаксу”...

— Врућина ми је.

— За срећна повратка, море.

Замазани дечак са погледом сунцокрета и масном, дроњавом кецељом трчи са ишараном боцом.

— Јеси ли видео како јој се зуби сијали у злату?

— Хаљина јој је била црна, и није довољно покривала ни груди ни ноге.

— А како је само пољубац бацила.

— Браво, Душко. Пољубац куртизанке испраћа те на фронт. Донеће ти срећу.

Оба радосно се смеју и мисле на загрљај такве једне куртизанке са златним зубима.

Један немарно држани шлем паде, и звекну о камен.

— Оде ти глава. Никола.

Никола учини презрив покрет уснама. Рашчупани бркови му се покретоше. Немарно се наже, подиже шлем, и обриса прашину рукавом.

Читаво испарење зноја и умора диже се изнад ових кратко ошишаних глава усијаних челиком и сунцем.

— Још једну боцу пива.

— Две...

— Само да је хладно.

— Сад, сад, – глас дерана је пискав.

Под кривим наслоном од сувог грања, пред кафаном сумњиве белине, не може се прећи од поседелих официра. Говорили су о маларији и кинину који се у дебело месо убризгава. Одједном као да куршум прозвижда. Иза угла изби топот коња, и указа се ознојена глава обрасла плавом брадом.

— Шта то значи, господо? То је скандал, скандал...

Официри су поскакали. Једна столица је пала. Суви потпоручник Мија зграбио је шареног "Метаксу".

— Безобразлук. Не дају ти ни да пијеш...

Само се мали поручник са кратким ногама успео неопажено да пребаци на другу страну, где уз прљави зид магацина беху поседали војници. Он је сада гледао трепћући малим, зеленим очима у команданта, као да је хтео рећи:

— Видите, ја сам ту на своме месту.

– Скандал. Војници се развукли по целом граду. Има их још код Бејаз—куле. Поседали су по улицама.

Рука са корбачем описа љутити покрет. Уплашени вранац скочи. Камење врисну под копитама.

– Лудорије. Растурили се! Хоћемо ли и у смрт ићи поравњати? Лако је њему са коња причати.

Гунђајући Мија принесе устима грлић.

– Потпоручник. Какав је то безобразлук? У — у, — командант се ухвати за главу, — ја говорим а ви пијете. У — у... На своја места... на своја места.

Мршави ађутант брисао је са лица влажни, видљиви траг командантових речи. Официри су хитали четама.

Други дечко са масном кецељом гледао је уплашено у малог поручника Луку, и његове жуте очи питале су:

– А паре?

– Дижи се!

Ознојена тела дизала се лено, и забацивала гунђајући на уморна плећа сав терет ранаца и спреме. Руке су биле троме и нису отресале прашину са чакшира и леђа.

Масна кецеља и коса залепршале се и крај строја.

– Господине официру, господине официру...

Мале зелене очи су подругљиво жмиркале:

– Бежи од строја, гаде грчки...

На челу се разлегли опет звуци музике. Но они нису били више весели ни победнички, већ се уморно вукли уским улицама као облаци запарне прашине.

– Четири драхме, господине официру, — цвилио је мали Грк, и вукао босе ноге кроз прашину покрај уморних војничких редова.

А по улици се још ваљале коре, крпе и стаклад разбијених боца.

Са ратних бродова су сијале сјајне очи рефлектора ко чаробни светлопади. Широке, сјајне бразде шетале су по небу које је било пространо и мирно. Млазеви се сретали и укрштали.

У тескобним баракама болничким било је запарно. Тела маларичних болесника горела су у огњу. Једног слепог интенданта мучила је шкрипа кревета његовог суседа. Ипак није могао да види како се над пилотом са сломљеном ногом наднео бели, поноћни анђео. Војници говоре како анђели смрти лежу уз самртнике. Авијатичар је и крај сломљене ноге био румен и леп дечко.

У бару је пијани Шкот са руменим коленима подизао коцкасту сукњицу, и подносио једном преплашеном Грку под нос своју маљаву песницу.

— Hip, hip, hourra!

Неко је ударао савезничке химне по старом клавиру, а пијани морнари клицали су у хору. Војничка станица била је далеко ван града. Свуда дуж рампи црнела се полегла тела као преорана поља. Дуга сенка од станичних зграда падала је на њих, и само се на месечини светлукло скупљено оружје, крај кога су корачали дремовни стражари. Било је доста тихо и чуло се хркање поспалих. Један стражар се дуго загледао у циновску сенку два огромна топа, која су као две дуге претње штрчала врх блиндираног воза.

Опружен на коњском ђебету мајор Милорад је тонуо у дремеж као у понор. Фењер је пред њим сањиво жмиркао. Долазак двеју прилика одједном га трже. Војник се сагибао и спуштао нешто пред њега на земљу, а ађутант је набрајао изостале.

— Само трећа чета није поднела.

— Увек она мора да задоцни... а што си ту конзерву...

— Добро вече, господин' мајоре.

Нова висока прилика избија из мрака. Засењен фењером мајор је загледа.

— А... ви сте то, Дановићу. Седите. Сад баш говорим о извештају. Размазили сте тог вашег писара. Хоћете ли коњака? Узмите. Тако из чутуре.

Капетан је брисао подшишане бркове.

— Добар је. Имам за сутра одличну малагу. Извештај ће писар сад донети. А—ха, а—ха, — капетан се суво накашља. — Изгрдио сам га. Пипав је. Шта ћете, младићи. Ха, изгледа да смо данас сјајно прошли (капетан је био са четом на челу). Као гренадири. А пуковник се опет нешто љути.

Глас из помрчине:

— Љути се. Разобадао се на коњу. Да сам му метнуо ранац на леђа не би се љутио. Добро вече, господо. Чујем да имате доброга коњака.

На светлости се указала дуга прилика потпоручника Мије.

— Охо, па ово је добро.

И чутурица се опет нагла.

Над поспалим војницима лебдео је загушљиви задах прашине и зноја. У горњем граду сред нагнутих кућа са решеткама платани су били жути, а у Светој Параскеви мозаици из V века били су тако дивни, да се сада танке усне једнога плавога војника смешиле у сну.

— Укрцавамо се у зору. Ех у име Бога, — мајор се прекрсти, — излази се на фронт.

— Еј, Душко, нема више Одеона ни Денизета.

Капетан је при смеху открио своја два златна зуба. А Душко се смешио, јер се сећао пољупца који је данас са златних зуба у лету примио.

Сећао се и Мија.

— Ех, дабогме да смо имали успеха. Те каквог. Душко је добио пољубац од мале Викторије, кроз ваздух; на вас се, чика—Јоцо, много смејала она чупава Вида, камењарка, а Андрија са победоносном трбушином и она оклопњача Ида... био је читав пријатан скандал код Тур— Бланша... André, cher André... како се само војници смејали.

Солун је спавао у мраку. Из малог прљавог бара избацили су на улицу пијаног Енглеза. Један официр је спавао пред улазом малог хотела, у коме су собарице биле скупље него собе. Патроле су крстариле градом, и купиле поспале пијанце.

— Да се спава, рече мајор.

— Лаку ноћ.

Мија је сетно погледао на чутуру која није била празна. Фењер је угашен.

Душко је већ тихо шикао са главом на бисагама, и није осећао како му револвер жуља крста. Сањао је о некој црној жени, која је при ходу избацивала високе кукове, и имала јамице на лактовима.

Мајор је лежао на леђима. Црна грана багрема му је заклањала звезде. Нешто се тешко наднело над њиме. Очи су сијале у мраку. Одједном се замаглише. Мека бескрајна туга за нечим што је изгубљено разли се кроз тело. Би готов да заплаче.

— Матора луда. — Трже се и затресе незадовољно својим рашчупаним брком. Потом се окрете на страну, но још је дуго слушао испрекидани кашаљ једнога стражара.

II У ЛОГОРУ

П

розор од хартије бледео је и постајао видљив. Човек је протегаво пробуђено тело. Било је урањено и маљаво. Осећао је на себи топао отисак жене, која је лежала успала крај њега. Имала је прћаст нос, и њене црне косе мрсиле су се преко мишице пробуђеног.

Светлост је откривала смешано одело. Са постеље се дизао задах зноја. Било је запарно. На прљавом зиду висила је блуза официрска. Плава брада се кострешила. Жена је осетила додире мушкарца и покренула се куковима.

По двориштима се певци распевали. Стражар пред штабом био је дремован. Загледао се у врхове од својих цокула.

Са језера се лагано дизала магла. Преломљено минаре избијало је из рушевина на острву. Врхови планина се руменели, а небо раскривало.

Логор се будио.

— Посилни...

Војници су цикали и пљускали се хладном водом. Конопчићи од шатора затресали се. Нове чупаве главе помаљале се. Кувари су вукли на моткама тешке казане са водом. Јутро.

У трави су ћурликале жуте препелице, куварска магарад су њакала, а чупаве војничке груди се нечем радовале. На ватри су певали плехани лончићи са чајем.

Невидљиви бумбари су зукали у зраку. Мале тачке показале се на видику. Расле су, долазиле.

— Аероплани, аероплани...

Грлати мотори гроктали су све јаче. Тевтонски крстови црнели се поносито.

По спрљеној пољани бежали су преплашени људи. Страх их је пробијао леденим стрелицама, а хука им засела за плећа. Крили се у шибљаке и хлад гранатог дрвећа.

— Ф...ф...ф...

Нешто је црно летело кроз ваздух. Бомбе су трештале. Дим је избијао из села, са поља. По небу су прскали шрапнели. Апарати се спуштали ниже, окретали у месту, бацали разорне терете, потом се пели и промицали кроз расцветане облачиће.

— Грам, грам, грам...

Облачићи се хтели прикачити на крила апарата. Тице су вијугале, пеле се, измицале. Потом на небу тишина.

По селу се црнеле порушене куће. Неко је износио побијену децу. Једна раскинута лешина лежала је крај разривене јаме на пољани. У селу су штабни официри били још по подрумима, само је преплашени телефонист непрестано тражио вести од пукова. У менажи је млеко покипело.

Ипак је све било као и пре. Људи су носили страх у себи, па се ипак нечем радовали. Радост је била на површини, и до ње се увек долазило. По језеру су лудовале рибе. Шуме су биле мирне и зелене, но кроз њих се провлачило сунце, И играло по пропланцима.

У тешкој батерији војници се забављали хромом родом, која је пркосно клепетала дугим кљуном.

— После?... Ама и нема никаквога после. Ми смо људи за које то после не постоји... Људи осуђени на смрт...

— Донели су нам савезника, горогана, — радовао се један мали. Друга два војника пунила су луле, и гледала у сувог писара Казимира. Плаве маље дрхтале су по мршавој бради.

— Ћути, ћато, стари бунтовниче, какву смрт нам припомињеш...

Њихови образи су били румени, а плећа широка.

— Осуђени сте на смрт а весели сте. Носите радост као кожную болест у себи. Жртве сте и целати, убице сте и убијани, а смејете се. Чему? Кућама порушеним у којима се плету плетенице за нечија гојазна рамена? Побијеној, искиданој деци?

Образи су му горели руменилом све јаче. Закашљао се.

— Као волови сте, који вуку топове за друге. Погледајте. Али они бар тужно мучу.

На вијугастом путу који се пео уз планину, дизали се црвени колотови дима. Безбројни волови вукли су шарене топове уз страшну дреку гонилаца.

— Топови су звона за побуне... а пре њих убијају мале.. Снага човечанства је у братству потлачених.

Радиографски семафори већ су бацали дух револуција светом.

Мали војници су замишљено ћутали. Речи су попале по њима као мраз. Кравио их је само дим из лула.

За Чеганом је сунце залазило. Шумом обрасле ивице биле су румене са дрхтавим ореолом злата. Златни одблесак пливао је још по језеру, које се увлачило у влажну сенку. Крај обала се згрчиле криве куће као преплашене.

— Ух, љут је да се побаци од њега...

Румени ордонанс се закашља. Пљуцну љутито у страну. Дим растера визије побуна.

— Да бар пошта само дође... прозборио је и други.

Над њима је лако шуштало лишће огромнога храста. Сенка лишћа мешала се са сенком сумрака.

Ватра је пуцкарала поред порушеног зида. Гарава мањерка лагано је врела, и из ње се дизала увис пара. Војници се примакли ватри. Очи су сузиле од дима. Мршави батаљонски писар сео је на баквицу са вином за офицере.

— Наше јеванђеље једно само убијање дозвољава...

— Је ли, Бранко, а шта командант?

Посилни се био примакао ватри.

— Опет је онај комита долазио...

— Ма шта слушаш те лажљиве јаружаре...

Два војника се довукла до ватре и поверљиво питају писара:

— Има ли штогод да је дошло?

— Има ли?.. Биће, биће... Без бриге само. Има да је живот псећи, и да ни он сигуран није... а само смрт, смрт, смрт... Зашто стално убијање? Зашто?.. Докле ће мали да умиру за лажне великане.

Опет су семафори светлуцали и бацали разорне таласе. Зрак је био препун гасова. Било је зелених који су тровали, жутих који су опијали, и црвених који су рушили. Били су црвени као крв из плућа Казимирових.. Грудоболни су увек пророци рушења.

— Ма ћути, ћато, шта наричеш. Ти си пацифиста, анархиста, ћути, — подвикнуо је гојазни ордонанс. — То је добро. Што се више гине, то је боље. Брже ствари иду...

Иза шатора се појавило знојаво лице пуковскога ордонанса.

— Пошта.

Сви су поскакали. Из торбице се појавиле новине и акта. Ордонанс је брисао орошено чело. Носио је црвену бразду од шлема.

— Потпиши у књигу...

— Има ли писама?

— Два, три... из Србије нема...

На лицима се живост отромила. Поседали су.

— Ништа, ништа... да ли живе они?..

— Ха, мислиш жена те се сећа...

— Ма ђаво са женом, али деца...

Људи се будили. Враћали се у куће и залазили дубље. Котлови су кључали у њима. Пара је била мека и опојна. Са лишћа су падале ситне капљице туге. Прве звезде на небу се замаглиле.

— Уништавају Швабе писма.

— Није Швабе него наши...

— Пролетери свију земаља, уједините се...

— Пст, пст...

Коритом пресушеног потока чуо се топот коња. Официри су долазили.

— Склоните се, — умешао се послани... — ево команданта.

Дуги бркови су донели мирис алкохола.

Од њиних љутитих гласова дрхте шаторска крила и повија се пламен воштане свећице.

— Да платиш, шта би хтео, да побегнеш?

— Покупио нам паре па хоће да бежи...

— Одмах паре, положаро, или ћу те...

На осветљеним крилима шаторским виде се црне сенке како дрхте.

— На, то је ваше... да платим немам више...

Крило на улазу шатора се размаче, светлост паде на суву, згрудвану земљу, и омалена прилика поручника Луке указа се на ниском отвору. У шатору се највише чуо глас Мијин:

— Играј ти са сваким... активни официр... све бивше ђевабџије и бозације..

Подигнуто крило паде, светлост утече плашљиво у шатор, и понова се чуше карте.

Поручник Лука иде дуж низа шатора, који су исто тако будни и осветљени, и по којима играју погрбљене сенке. Преко свега се расула месечина, на којој се црне прилике стражара, и друга уз трње причучнула бића. Поручник Лука корача задовољан. Један кратки прст му је у спљоштеном носу, а друга рука пипа згужване банкноте у џепу.

— Тако ја умам...

У селу су још по подне покопали побијене. Како су изгинула деца била турска, а оцу су Грци још пре четири године заклали, то су их закопали у воћњаку иза куће. Искиданог коморџију опевао је прота са напрсним крстом. Мртвац је био покривен крвавим шаторским крилом, и лежао на носилима.

У станицу је по подне умилео воз, и донео нове батерије. Командант станице је узбуђен трчао, јер су рампе биле џаковима заузете.

Кад је ноћ пала, војници се распевали. Добили су двоструку порцију рума. Командант је наредио да се уз школу, а ту је становао, ископа заклон, и да се у зору пробуди. Потом је опрао хладном водом ноге, и опет легао у кревет са даскалицом. Потом је одједном зажмурео и захркао. Тога вечера је пио много вина. у оближњој кући благајник је срдито шикао, јер му се цифре нису поклапале.

Целу ноћ војници су крали пилиће по селу, и парили се са прљавим сељанкама.

— Господо, живела република...

Речи се отегле као и тело. Покушао је да се дигне и наздрави металном чашом пуном пенушаваг вина. Посрнуо је на малу клупу, и шампањац се пролио по неотесаној дасци стола.

— Ћутите, господине мајоре, чуће вас војници.

Душко се нагао и вукао за рукав мајора.

Четвртаста глава поручника Луке се бојажљиво окренула изнад угњечене јаке. Лагано се дигао са сандука, и неопажено изгубио у мраку.

Мајор Милорад се тврдоглаво отимао:

— Шта ви мени?.. ја сам републиканац... За револуцију... видим ново сунце, једног новог бога... Много белих и црних богова... ја ћу све са својим батаљоном црвеним...

Ма ћутите... Смели дечко шаком му је затворио уста.

Рашчупани бркови су немоћно пали низ лице, плаве очи су покрили одебљали капци, и мајор је ућутао. Чуло се само мумљање између зуба:

— ... публика... публика...

Официри се готово сви изгубили у тами. За шатором је неко напорно повраћао.

Крај стола је још седео на ускоме сандуку капетан са подшишаним брковима и викао:

— Марсељезу, Милораде, рђо циганска. Свирај. Ћемане ћу ти о главу олупати.

Преко пута њега дуга прилика Мијина бацила је продужену сенку преко стола. Пружио је чашу да се куцне са умиреним командантом. Потом је подигао увис, и безгласно неком наздравио.

Из мрака су сијала задовољно два ужарена ока грудоболног бунтовника.

На пољу је била најлепша ноћ рата, а из шатора је ударало на просуто вино и пијане душе. Васељена је била пуна црвених бакцила.

Када су Цигани престали са Марсељезом, и настала тренутна тишина, чула се далека грмљава топова, можда чак тамо са Вардара. Више планине се небо на махове отварало и палило ћутљивим муњама.

Семафори су дејствовали.

III ПРЕПАД

Над реком су још висили подерани застори магле. Рибе су дремале по

шкаљама. Под камењем се згурили зелени ракови. Свитало је. Шуме су у магли биле плаве као зачаране. По кланцу пливају дубоке сенке. Хладно је од њих.

Вода скаче несметано преко стена, хучи, пенуша се. Само је у вировима мирна као зенице. Крај обала се вуку гладне врбе, и шуморе приче риболова.

— Пст...

Војници се уставили. Угледали су на обали голог Грка, који се неодлучно окретао.

— Спира, Спира...

На камену сред његовог згужваног одела лежала је пушка. Кратак нож је натакнут на цев. Сигурно је био стражар.

Нико се није одзивао. Голи је погледао стидљиво своје мршаво тело, и загазио у хладну воду. Стресао се. Вода је подизала увис дуге маље, од којих му ноге изгледаху као обрасле маховином. Потом се сагињао, и његово се месо од хладноће и стида црвенило. Чепркао је под каменом у води, и сигурно је хтео извадити рака, када се одједном иза стене тешки кундак спусти, и нешто тупо пуче.

Устављени војници се подигоше, и почеше скакати са камена на камен. Вода је весело носила голо мршаво тело. Спасени рак се радовао под каменом. Последњи војник, који је прешао реку, претресе пусто одело на обали. Било је масно и подерано. Понео је са собом једну дугачку узицу.

Иза врба су стидљиво повиривале мршаве кућице. Отвори на њима су били као црне ране. С друге стране реке, која се у кланцу повијала, поврх црвене стене, као борово дрво, дизао се дим увис. Мешао се са маглом. Из магле су се указивали шиљати планински врхови, па су опет нестајали.

— Тише, тише...

Бајонети су упадљиво светлуцали. Из села је залајао пас, потом други. Војници су улазили у кукурузе. Жуто лишће пуштало је опором, и дрхтало од страха. Под ногама су стабљике пуцкарале и уздисале. Иза кукуруза се као прљаве грбе дилази сеоски кровови. Један бајонет је зазвонио као звекир о челик шлема. Пси су помамно урлили.

”Бомбом и бајонетом...” тако су им наредили.

За ту је ноћ наредио да му доведу чуваво девојче са црним очима. Васиљ, са прљавом брадом довео је кћер официру у први сумрак. Баш када је једна дебела жена у дворишту музла козу, Васиљ је скрстио руке на појасу, поклонио се, и молио да му војници са бачија овце не дирају. Потом се вратио назад кући, и тужно слушао жену која је плакала. Грци су јој две кокоши из пушке побили.

У зору се са двоспратне куће поносито увис дим дизао. Кућа је била блатом олепљена и крива. Ипак се видело да официр ту станује. Био је у ниској соби на горњем боју. Девојчету су и у зору очи биле црвене од плача. Грк је био широких рамена и дебелог врата. Кричала је од болова. Била је уплашена, и скупила се сада украј кревета покривеног црвеном поњавом на два места подераном. Имала је тринаест година. Официр је лежао крај ње на леђима. Хркао је победнички.

Калина, ћерка домаћинова, коју је официр оставио, спавала је у приземљу са дугачким Анастасом. Била је откривена, и виделе се њене дугуљасте дојке и широки, набрекли кукови.

Војници су седели крај огњишта и слушали како ври попара у котлу. Напољу су пси лајали. Страже се тада смењивале. Сваког су јутра пси лајали.

Пред малом кућом, на овчјој кожи лежао је кмет потрбушке. Јуче су га Грци батинали. Говорили су да се састаје са Србима.

Крај извора се чуо плач и вриска. Јутарња патрола силовала је босоног девојче са тестијама. Било је вредно, те је прво јутрос уранило.

Већ се примакли оградама. Полегали су на ивици кукуруза. Чекају знак са стене. Земља је влажна. Пуна росе.

Вилице ударају све јаче једна о другу.

— Нагло су ме пробудили... Хладно је...

Правда се себи. Хтео би да задржи дрхтавицу, али му она тресе све мишиће. При прелазу реке ноге је уквасио.

— Срамота, могли би војници помислити...

Мија се мало подиже. Војници леже као црне трупине по земљи. Главе се одигле. По вратовима се види да им се очи развукле. Очекују. Гледају у куће за оградама.

— Ау, ау... огромни пас се залетео у ограду, и са пеном, уздигнуте главе урла.

— На стражу, па у патролу, па у јуришање... и са Грцима да се носиш, а дуван не дају... пих...

Каплар са чворугама по лицу и жутиим брковима љутито пљуну у страну.

Одједном се над црвеном стеном указаше три шиљка и три главе. Црвена ракетла изви се у магли. Метални писак подиже војнике. Иза ограде се замлата зелена прилика и пушка шкљоцну. Метак зазвижда високо. Неколико се рамена стресе.

— Напред, напред...

Са свих страна села трче људи. Пролећу улицама, јуре кроз дворишта, разваљују ограде, и избијају врата са кућа. Чутурице весело певају на мршавим куковима. Пробуђене жене вриште. Тужно блече овце по бачијама. Код двоспратне куће је пуцњава све јача. Само се једно мало дете, све голо, мирно игра на буњишту.

Вичу нешто. Мија чује куршуме како звижде, кидају дрво на огради, тупо пробијају меке зидове кућа, али не види никога да пада. Само се једна огромна леђа, нарасла од ранца, одигла од земље. Леже непомично.

Жене у кошуљама беже кроз воћњаке. На кметовој кући истакнута је бела крпа. Предају се.

Неко помиње бомбе. Одједном се кров двоспратне куће издиже у црвеном облаку прашине, па се све сруши уз тресак. Дуго се још црвени дим дизао изнад рушевина. Поломљене греде штрчале су као избијена ребра.

Два задувана војника доводе заробљеника. То је мали Грк са великим очима од ужаса. Гледа у врхове бајонета, и као да чита у њима страшне приче клања. Из других кућа воде нове заробљенике. Дрхте преплашени. Један плаче и грли колена.

Из срушене куће извлаче затрпане. Официру је греда смрскала главу. Неко је доцније говорио како је кундаком дотучен. Ко би још сазнао истину у рату?

Испребијани кмет се дигао са овчје коже, и уз сузе је поднео хлеб ослободиоцу. Мија је потражио од њега ракије. Рекао је да буде што љућа.

у дворишту срушене куће прикупљали су заробљене. Сељаци се скупили и тражили да се злотвори побију. На све је стране летело перје од гусака. Један жутичави војник дрешио је тешки гвоздени ланац са кола, и трпао га себи у ранац.

Калину, ћерку домаћина погинулог официра, извукли су онесвешћену али неповређену из рушевина. Отресли су црвену прашину са ње. Војници су говорили да сви блудници гину од куршума. Мија је већ пио ракије. Помиловао је девојку, не по коси, — била је пуна земље, — него по бедрима. Наредио је кмету да је склони код њега у кућу, и да је очисти од земље.

Васиљева жена је нарицала, јер је њена девојчица била мртва. Греда јој је преломила кичму. Васиљ је ћутке гледао у земљу. Бркови су му тужно пали. Мало дете је вршљало на буњишту.

Мија се упутио ка кметовој кући. Насред улице одједном зазвиждаше меци. Пушке запраштале као помамљене поврх села. Са две стране митраљежи заклепетале. Земља се запуши од експлозивних зрна.

Није ништа разумео.

— Шта је? Шта је?

Низ село су бежали војници без ранаца и шлемова.

— Бугари. Бугари...

— Стој... станите...

Одозго низ падине брега се ваљали згуснути редови. Били су мрки, светлуцави. Видели се други како прелазе реку, и пењу уз падине црвенога брега.

— Опкољени... ракетлу, ракетлу...

Узаман је официр викао. Војници су бежали као помамљени. Јурили су кроз врбе, и скакали преко реке. Вода је избијала увис млазевима око њиних ногу. Куршуми су јаукали кроз престрављене врбе на обали. По камену је лежала побацана спрема н један удављени певац.

— Паф, паф, паф...

Мија је скакао по реци. Танки млазеви воде бризгали су увис. Кланац се указао као вратнице спасења. Видели се војници како збацују ранце и веру се по стрмим

падинама. По њима је трава била жута и клизава а цвеће бодљикаво. Са црвене стене је још неко пуцао.

Нешто тешко лупи о кукове. Пуче. Мија се сруши ничице на земљу. Из пробијене чутурице ракија се проли.

Мазге, које су чупкале осушену траву по камењару, искидале телефонску жицу. Са осматрачницом није било више везе.

Мајор Милорад, испод чијих су се очију набрале кесице, седео је поднимљен. На коленима је држао лактове. Поглед му је мутан. Забринут је. Јуче је много јео лојаве овчетине. Сада је узео горку со, и она га је мучила по стомаку. Неко је казао да свако нерасположење и брига долази од рђаве столице. И сат му се данас покварио. А најгоре, ноћас је уснио аван у коме су туцали његове поломљене зубе. Говорио је Душку да ће погинути. Нико у батаљону није сановник имао. Ипак је то морало смрт да значи.

Пио је расејано рум, који му је капетан Дановић за чај послао. Брисао је надлактицом чупаве бркове, и говорио да је републикански режим спасоносан.

По небу се вукли бели облаци и окачињали о борове на гребену. По падинама исушена трава је била жута, и на сунцу сијала као злато.

Бела коза са дугом брадом увукла се у шатор и мунула мајора.

Окренуо се. Неког је опазио.

— Има ли већ једном?

— Још ништа... ни патроле нема.

Придављено је кључала пуцњава у клисури.

Мајор се окренуо ађутанту.

— Настави: "...будући да су грчке пограничне страже вршиле шпијунажу за рачун Бугара, а по наређењу..."

Душко је седео на сандуку пуном нарезаних и округлих бомби, и писао на лискама малога блока.

Телефон је једнако звонио. Пуковник је непрестано питао о препаду.

— Нема извештаја, реци му већ једном...

Потом се пуковски ађутант љутио на апарату што бројно стање није још готово. Комесар је јављао да је хлебац истрошен и буђав, и да ни данас нису примили дувана.

На небу је пламтео ужарени котур. Испод камена су измилеле шарене змије, и грејале се на припеци.

У кланцу је још тутњило.

Писар Казимир је обилазио око шатора и шапутао посланима:

— Света крв човека пролива се немилице... Чујете ли? Грми... Сваки прасак је нов весник смрти... Зашто слични сличне убијају?

Низ падину брега, са осматрачнице трчао је задувани војник.

Бранко је ћутећи млео кафу, а други послани плео вунене чарапе. Имао је детињи осмејак.

Сенка од шатора била је усијана. Далеко доле кроз долину, видела се жута равница, брежуљци набрекли као женске дојке и језеро, изнад кога се дизали кровови и минара Соровића. Плави планински ланци пресекли су видик за Флорином. Тамо је све било мирно. Било је само много сунца.

Одједном узбуна. Гласник је стигао. Мајору је заиграла небријана брада. Телефон је зврјао преплашено. Ордонаси се устрчали. У логору чете рушиле су грањем скривене шаторе, и чупали кочиће. Војници су пасали фишеклије и мокрили. Сви су имали неодољиву потребу за то.

— "...по сваку цену..." телефон је вриштао из пука.

— Ма куд баш мене, господин' мајоре, — стар сам човек — и жењен сам — куд ћу ја на Стару Попадију — шаљите људе млађе...

— Није време за шале мајоре...

Но ни старом командиру није до шале било, јер су му дрхтала мршава колена.

Преко гребена су већ промицала погнута војничка леђа, нанизана једна иза других.

Казимир је избацивао са крвљу из плућа неке свете борце будућих побуна... за човечанство.

Зажарени ваздух је треперио као у грозници. У кланцу је пуцњава престала да за који час наново отпочне.

До ноћи је село било повраћено. На свима кућама су биле беле крпе које од јутра нису скидане. У селу су Бугари све жене и девојке силовали. Крај реке је нађен свега један полунаги леш војника. Из врпцом притегнутих гаћа вириле су надувене ноге. На грудима је имао кржаве проломе.

Потпоручника Мију донели су полумртвог на носилима. Имао је кук прострељен. Шмркао је тихо, и тражио да пије. Потом је тужно гледао зелене врхове борова.

Командант пука наредио је да се официр, који је вршио препад на село, оптужи за упропашћене ранце и погубљену ратну спрему.

Погинуле су сахранили у једноме потоку.

Поручник Лека жалио се на реуматизам у ногама, и писао рапорт да га упуте лекару.

Када је настала ноћ војници се због ватре морали повући из села. Село је само пљачкашима припадало.

Сву ноћ су страже преко реке слушале вику и јауке. Потом би се чуо који пуцањ пушке. На небу је мирно светлео млечни пут као и пре.

Свици су летели и светлели у мраку.

Зрикавци су помамно врискали.

IV

С

ве је било у покрету. Долетали су аероплани, но нису увек бацали бомбе. У луку су пристизале лађе, и доносиле нове трупе. Било их је црних, жутих, а било и белих. Међу свима су комарци сејали маларију. Зато су Јевреји, солунски трговци, имали пред својим радњама извешане мреже за заштиту. Од белог тула.

Војници су стизали, разапињали шаторе по ужареној солунској равници потом одилазили у планине. Тамо су копали ровове, гинули и тужили. Жалили се на safard, на досаду. Писали су дугачка писма, која је ретко ко примао. И сви су тражили жене. Биле су потребне као кинин, као сирће за оне који болују од скорбута.

Жена је било у граду много. Ипак су и њих доносили лађама као и трупе. У Главном штабу установљено је одељење за набавку жена. Било их је свуда. Било је читавих блудних улица, које су мирисале на помије и сапуне. Жене су пред улазима излагале своја тела у кратким кошуљама. Па само би се по какав пијани матроз или стрелац из Сенегала одважио да унутра уђе. По угловима, под багрењем, били су фотографи. Они су сликали војнике, покаткад и официре, са боцама пива и нагим женама. Често је то био доказ савезничког пријатељства.

Било је жена које су дрхтале голим трбусима и тресле дојкама под светлошћу сијалица. Чедне шоферкиње имале су тела мршавих мушкараца. Одлазиле су и на фронт, где је мушких И онако сувише било. Болничарке, бесрамне И љупке училе су да уста у љубави ипак највише значе.

И све су оне доносиле ратницима радост и болести. Ове су биле нова радост, јер су спасавале од фронта. Ипак су највише биле тражене жене из угледних кућа.

Зато се сада, када је жега попустила, гвоздена капија отварала стидљиво и лагано. Хроми вратар је пропуштао госте, мерећи их зналачким погледом. Само су официри имали приступа.

У малом врту се сенке издужиле. Жене у прозачним хаљинама ваљале се по трави мекој као саг из Техерана. Мала плавојка стајала је крај мора, и пропуштала сунчане зраке кроз себе. Под провидном туником њене власи сијале се као златно руно из Колхиде. Била је горда на своје две румене брадавице.

У кући је грозно дречао гласовир сав разглављен као жене после војничких оргија.

Five—o—clock. Избријани и румени официри дошли су да свој чај попију. Доцније ће играти покера.

Из једне собе допире страшна граја. Гласови су оштри и пискави. И обојена власница морала је да покрене урањено тело. Тада се граја појачала. Ипак грчки капетан није платио прописану таксу. Отишао је увређен, оставивши једну мамузу у соби.

Пред улазом је аутомобил стао. Вратар се дигао и скинуо капицу. Авијатичари су улетели као помамљени. Покотрљали се по трави, преко жена, улетели у собе где се парови знојили у загрљају, уштинули власницу за дебело месо — један од њих је био њен љубавник, — задигли две—три тунике, и онда се поваљали по диванима и излизаним фотељама.

— Пи... ала мирише на рибу...

Трбушаста пуковник, официр Почасне легије, стисну за тренутак дебеле, длакаве ноздрве.

— Сергије, Сергије...

Мала Ноелија долетела је пијана радощу. Зграбила је његова подругљива уста, и сисала дуго са њих влагу из високих ваздушних слојева.

— Хајде, толико те чекам...

Њена соба је била мала и запарна. Седела му је на коленима, и раскопчавала његову блузу са крилом на рукаву. Плавокоси пилот узео је цигарету са њенога стола и запушио. Уклањао је прамене зализане косе који су падали на очи.

— Колико их је било данас?

— Зар бих знала?.. погледај, то сам зарадила...

И однекуда извуче читаву гомилу згужваних банкнота, на којима су делфини пливали.

Сергије се насмеши. Одабра неколико новијих и стави их себи у џеп. Остале јој поштено врати.

Жена је смакла одело са њега. Тада је он оплете зналачким рукама као омамљивом мрежом.

— Messieurs... припремите дланове... овако... почните... такт пазите... један, два... брже... тако.. Дланови су под тактом ударили. Било их је глатких, знојавих, са дубоким

линијама и исплетеним арабескама судбине. Носили су чупаве шуме над собом. Други су били танки и румени.

— Брже, брже... тако... тако шију митраљези...

Дланови су клепетали као луди.

— Ура, ура...

Кроз дланове је прошла језа будућих јуриша.

Хајлендери су јуришали уз звуке корнемуза, румени Енглези уз трку фудбала. Руси наливени вотком, а Французи са визијом палмових гранчица. Овде су њини дланови јуришали уз дреку гласовира. То је била "игра митраљеза". Руски официри показивали су је по баровима и јавним кућама.

Удаљени од граје, у малом салону, три Шкота пили су неуморно виски. Сваки је носио на голим коленима огољену жену. Оне су им дизале сукњице и сулудо се смејале на промењеним улогама.

За њима, у једном куту, било је још двоје. Плава Зизи имала је врх подшишаних коса официрску капу. Гледала је његова широка рамена и смејала се.

— Волим те јер си бомбаш... фарман... 120 ПХР... не волим Њепоре... пих, митраљези.

Загњурила је његову чупаву главу међу откривене груди.

— Cherі, носићеш ме на своме апарату, је ли? Ја хоћу да летим.

Све је обећао.

Мала Зизи је имала чедне плаве очи. За уста се то већ није могло рећи. Волео је због њених загрљаја. Умела је да у тренуцима сплете своје бесрамне ножице на голим леђима. Стискала је као полип у пожуди.

Причао јој је. Данас им је мотор већ трећи пут стао у ваздуху. Страшно је летети кроз празне просторе.

— Ипак страх је највећа пожуда...

То је био свршетак свега.

Пипермент је био попијен. Понео је као дете на рукама. У њеној соби је било много спарушеног цвећа.

— Опет је онај одвратни Енглез долазио. донео ми је плетену торбицу... Чисто злато...

Није приметила како на вилицама мишићи играју.

— Добро, добро.

Привукла га је.

— Пољуби... ту... и ту..

Већ је била ноћ када јој је говорио како ће је извести из куће. Он неће да је нико плаћа.

— Ти си дрхтала под њиме?

Зизи се сулудо смејала.

У највећој соби рашчупана, ознојена сопственица куће нерадо је пружала још једну зелену банкноту своје крилатоме љубавнику. Био је ђак, пилот, и доста снажан. Својој дебелој љубавници доказивао је како године, запремина и загрљаји у степенима расту. Уосталом њему су новци потребни. Губио је стално на фарбулама.

У предсобљу су звечали златници по столу.

— Фул.

— Фус кулер.

Луле се клатиле. Чашице су празне. Срећни играчи су носили на крилу полутоле жене. Друге су стајале окол, и чекале да се који златник и на под скотрља. Руски прапоршчик је новодошавшим показивао ”игру митраљеза”.

Пред улазом су стоваривали сандуке са шампањцем, који је један виши интендант по веома ниској цени продавао сопственици.

Оклопњача ”Валдек Русо” блештала је у светлости. Моторни чамци доносили су отмене званице. Велики адмирал давао је гозбу. Оркестар на палуби свирао је савезничке химне. У салону су лудовала два мала оркестра. По столу се просуло цвеће. Много генерала. Плаве књегине. Племените болничарке: војвоткиње, баронице. Шампањац се пролива. Све се натапа, залива, опија. По броду много малих угодних

кабина. Много тајни. Што више шампањца у телу, жене су све лакше. Иначе spleen, safarđ, досада. Као и на фронту.

По поноћи моторни чамци враћају госте. Ноћ је топла и пијана. Звезде се веселе. Плещу Велики и Мали медвед. Скакућу Алдебаран и Андромеда. Море је запаљено и блиста. Варош је у тами. Све спава. На молу генерали дају руке сестрама милосрђа. Нестрпљиви аутомобили носе све ове у виле крај мора. Будни стражари чувају улазе.

Град се сав спаја, пари, сав је у љубавном грчу. Све виле, куће, бродови, шатори и бараке. Чак и мухамеданска гробља.

Зраци рефлектора пресецају небо. Бде над сном и спокојством.

V ПРЕД СМРЉУ

Нешто севну тамо на гребену што се црни у ноћи.

— Гррру...

Као да задрхта земља. Потом тупи пуцањ пушке, и опет тишина.

Ноћ је као пред буру. Тамни се облаци навлаче и гуше уплашену светлост неких будних звезда. Кроз мрак промиче дуга поворка војника. Звечи оружје и откида се по који камен испод отежалих ногу. Стаза је све стрмија. На очи се обара сан, на плећа умор и тешка ратна спрема. Усеца се кожа упртача и кајиша у месо. Све ћути, само где где гунђање и шапат. Уморни су, јер сваки носи у себи сећање прошлих крвавих дана и тамне слутње за нове... за нове? Ако их буде било.

Облаци се склапају све више, а свугде у мраку као да лебди стрепња.

Војници иду збијени и мрачни. Одједном звечање, тутњава. Нешто се тешко ваља њима на сусрет. Сламом увијени точкови топова потмуло тутње по камену. Омичу се и звече копите коња...

— Остављају нас саме... топови одилазе...

И у том тренутку се осећање не страха већ тупе туге разли по њима.

Неки артиљерац хтео би да храбри ове, који ноћас треба да их штите:

— Не одступамо, међамо положај; пронашли су нас данас.

— Другом ти то, брајко...

Луцају точкови и копите. Одилази батерија, и односи од сваког по комад поуздања. У души је тамно као и на земљи, јер се ближи оно што мора доћи. Али умор понова наилази и гони мисли из главе. Немарно се брише надланицом ознојено чело под тешким шлемом, и пребацује терет ранца са једног рамена на друго.

Црна линија гребена је све ближа. Већ је скоро ту пред њима. Опет сан вуче за отежале капке. Тела иду једна за другима и клате се равномерним тактом.

Сс... Ритам је пресечен.

Колона се уставила. Тамне су прилике избиле пред њу. Чуо се пригушени говор. Примане су заповести. Тихи се гласови укрштали и сударали. Потом је заповест даље разношена.

Види се како се одвоји један део и пође некуд у ноћ. Они што одилазе срдито се журе, и не осврћу на ове што остају.

Потом се остале чете почеле понова да крећу, и од дуге као змија поворке, која је непрестано избијала, поче се образовати широки но збијени построј.

Опет су команде шапутане, и стиснути војници поседаше и полегаше по хладној, каменитој земљи. Чуле се последње заповести:

— Ни ватре, ни говора!

Горе на гребену били су ровови.

Тишина влада над полеглом масом људи. Опет би стрепња почела да прожима душе, али умор то све руши бацајући сан на ознојена тела. Само неколико људи у групама шапће. То мајор издаје заповести. Чује се како његов пригушени глас дрхти. Потом су други придављени гласови питали. Па све замуче. И већ се група хтеде раскинути кад се чу храпави глас:

— Бранко, чутурицу!

Једна црна прилика пружица је нешто. Замириса ракија. Чу се како клокоће течност кроз засушено грло. Потом чутурица пође и у друге руке.

— За покој наших душа.

Нико се не насмеши. И у мраку се осећало како су сва лица укочена и залеђена. Мала чутура обишла је целим кругом, и дошла опет у оне прве руке. Видела се рука како се подиже све више, а глава затура све ниже. Чу се последње: — Глу—глу... — и празна чутурица паде у руке малог војника.

— Само не спавајте ову ноћ, господо...

Неколико се руку диже, и додирну тврде ободе шлемова. Официри одоше четама. Остао је само мајор Милорад са Душком. У мраку се нису видели невесели, чупави бркови, ни боре брига на лицу мајора, али су његове очи сијале дрхтавим, зеленкастим сјајем.

— Ја идем до Љубе. Ти са ордонансима буди код друге чете.

Омалена прилика ађутанта поздрави. Тихо дозва ордонансе. Цела се група крете и зарони у полеглу масу на неравној земљи. Чуло се шиштање и хркање заспалих.

Ноћ је мирна. Ни једног пуцња. Само доле крај језера потмуло тутњи.

— Не волим ову тишину. — шапће округли капетан Буда ађутанту, који крај њега лежи. — Ово нешто значи. Не слути на добро. А, шта велиш, Душко?

Не осмејују се његове увек веселе боре на округлом лицу, већ се грче са изразом плашње. Но Душко га не чује, и заноси се све више у сну.

Капетан шапће сам са собом све ређе и лакше. Хтео би да се дигне и погледа дуж поспалих војника, али се нешто тешко спушта на очне капке и главу. Он клону, заспа. Само један будни војник замота поспале офицере у крила шаторска.

Нешто се тешко руши, тутњи, риче, грми, гази. Пригушено дрекну згажени официр и скочи. Крило од шатора замотало му је главу. Очупа га од себе. Зацвокота од ужаса. Полудела мрачна гомила се ваља, мрви, риче. Беже распрштале сенке на све стране, скачу, саплићу се преко још поспалих, или можда мртвих тела. Јуре преплашене мазге и мрве копитама. Звече бацана оруђа. Паника као ураган бесни. Около грми, прашти, звижди.

— ... ра—а—а, — урлају дивљи гласови у ноћи.

Све то надвишава хучање, рушење. Као да се црна бујица ваља низ падине брега. Хучи и ваља се све брже ка јаругама.

Камење се отиска под ногама и јауче. Све се слило у једно. Ни једне сенке издвојене. Све је то обавио и спојно ледени ужас безумља, који плива кроз таму. Као изгубљени вапај чују се очајни гласови. Постају све чешћи, јачи. Бујица и њих носи низ падине са собом, али је они коче, устављају. Гласови су очајни, одлучни. А одлучност делује на слабе. Издвајају се сенке, које неодлучно стају.

Један прикупљени, збијени ред се враћа, и гура пред собом устављене сенке. Све је јача рика:

— Напред, напред...

Сад се тек сећа оружја у руци. Натичу се ножеви. Жеља за убијањем полако улази у људе. А њих неко води.

— Напред, напред...

Полази се на сусрет гребену. Још се тела тресу, зуби цвокоћу, али одлучни гласови грабе, окивају душе. Носе их са собом напред у клање, у смрт.

Грми свугде. Цео фронт пламти као сјајна, устрептала пруга. Свуда ураган бесни.

На гребену се мрке сенке ковитлају. Запаљене бомбе описују сјајне пруге у лету кроз таму. Звизди челик и комађе гвожђа. Тупи удари и јаук.

Ура—а—а. — Гласови су побеснели. Талас избија, и прелива се преко косе.

Светлуцају шлемови и врхови дугих бајонета. Блистају се и други кратки а широки. Мешају се модре и мрке сенке.

Севне пламен и заслепи очи. Грмне, рикну парчад. Јаукне се. Руши се. Крвава се тајна врши. У мраку се убија лакше јер се не види лице убијаног. Пуца се пушком прислоњеном на туђе тело, забадају се ножеви у нешто меко. Јауци кратки, уплашени, очајни, дивљи. Трупови су по земљи све чешћи. Рика је све јача, бешња.

Гребен је освојен, ровови су повраћени, а низ другу падину се откидају и беже мрке сенке.

— Вуци ту мрцину одатле, — виче мајор и показује на две белим сукном умотане ноге.

Војници одвлаче укочено тело.

— Само да нас не нападну док се не утврдимо, — говори мајор Душку, који чучи до њега.

Звече мали ашови о камен, и гребу испуцалу земљу. Друге погнуте сенке вуку још топле лешеве и бацају у јаругу.

— Ух, како је страшно јаукнуо...

Убица се сећа убијеног. Убијени је непријатељ, а убица јунак. Прорезани шињел и пробијене груди.

— А, а... — био је јекнуо онај. Крик је био прост али страшан.

— Убио сам, убио сам... — Офицер се није томе радовао, али се није ни ужасавао. Било је још сувише блиско. Још је осећао на лицу отрти млаз туђе крви. Онај јаук му је остао у глави. Па не само тај први. У тело, које је пало, зарио се одмах још нечији бајонет тако снажно да је продро чак и у земљу, шкрипнуо и савио се, а онај је јекнуо још једном плашљиво и слабо као убијено куче.

— Боже, Боже, како је све то страшно, — стресао се тај згрожени јунак.

Око њега је много оних који су ноћас убијали, но они не мисле о томе, већ журно раде, и звече алатом о камен и отврдлу земљу.

На гребену су стрељачки стројеви уређени, наперене су цеви митраљеза, утурени реденици.

Поноћ је давно прошла. Опет је тишина на фронту.

— Је ли нађен и други митраљез?

— Није, однели су га собом...

— Фић, фић.... пак—пак, пак—пак...

Запрашташе експлозивна зрна у бесној трци. Полеже се по земљи, и утапа се у њу.

— Пак—пак, пак—пак... — крушуми ударају о камен и прште.

за гомилом камења мајор Милорад је опружен и дрхти.

— Пси, опет ће да јуришају.

Цео се стењар покри фијуком и праском. Ноћ почиње да бива хладна, и на небу се облаци размичу.

— Погинућу, — страх струји кроз душу мајора, и очајна рука прихвата чутурицу.

И душко лежи крај њега и дрхти. Куршуми му пресекли сећања и мисли. Стеже грчевито сигнални пиштољ, и припија се уз ниску гомилицу камена и земље.

— Да се само може остати мирно приљубљен уза заклон.

Те мисли пролазе кроз све који леже за малим заклонима од земље и камења. Ипак се понека шлемом покривена глава издигне и погледа у мрак.

Одједном одоздо пред гребеном поче нешто црно да се миче и избија.

— Брза паљба... бомбе...

Све се запали, све закркља. Бео дим од бомби се као завеса диже пред заклонима. Једна, па друга ракетла шикну увис остављајући за собом црвену, усијану стазу. Још неколико сјајних пруга се вину у зрак.

Сину отуда далеко са косе, зазвижда, али тако блиским фијуком да се све трже, и тресну шрапнел баш над рововима.

— Ух, ух, у наше... слепци...

— Повећај одстојање, повећај одстојање, — вапијали су зелени светлосни сигнали у зраку.

Најзад се фијук повећа, и стаде да се цепа гвожђе у зраку и на земљи дуж падине пред гребеном.

Дим се лагано разилази и ватра слаби. Јуриш је одбијен.

И тако се три пута понављало до зоре.

— Погинућу, погинућу... — непрекидно је цвилио у себи мајор, и овлажени, тужни бркови се све упорније лепили за уснице.

Али се у зору догоди нешто чудно.

Тама је почела да се развлачи, и бледа, пепељаста светлост стала да осветљава контуре гребена, које се оцртаваху сада јаче, када се на највишој коти изнад села закува, затутњи, закркља, па одједном све умуче. Тишина која настаде би мучна и тешка. Осећа се да се тамо нешто догодило. Војници узнемирено подижу главе.

Наједном ту одмах преко каменитог седла почеше да се помаљају нејасне прилике и да јуре у јаругу. Појури назад у трку и суседни вод митраљеза. Одмах за седлом затрешташе убрзано бомбе.

Прилике које беже одозго су све чешће. Узнемиреност овде је све већа.

— Пресећи ће нам одступницу, чују се војнички гласови, и њине главе се дижу изнад камених заклона.

— Шта је то тамо? Шта је то тамо?... очајно пита мајор и себе и друге.

— Бугари су овладали котом и наступају гребеном ка нама, — дотрчао је и извештава кривоноги капетан чији су митраљези на самоме седлу.

— Није могуће, није могуће, одбија упорно мајор, али му брада дрхти, јер он ни часа не сумња у оно.

— Одступимо, одступимо — цвили ађутант крај њега. Он се већ уздигао и очајно погледа на јаругу под собом.

Бомбе праште све ближе и ближе.

— Одсећи ће нам одступницу, — већ струји дах нереди над целим стројем, и витла се све више и више.

Војници су умали. Осећа се да се све колеба.

Одједном се десно на руменом јутарњем небу оцрташе туђе сенке као претња.

— Бугари... одсечени смо...

Паника зацари.

А четврти јуриш са фронта отпоче.

Гребен за тренутак би освојен. Низа стране поваљаше се сумануте бујице бегунаца. Скакало се преко стена, саплитало преко шиљатог камења, али се јурило све брже. Ранци су побацани. Са мазги су збацивани товари и скакало се на голе самаре. Као поплава се разлили бегунци по бескрајној пољани.

— Само да не отворе ватру, да не отворе ватру, — шапућу стиснута срца.

Слух се напреже и чека фијук. Дах застаје у замореним грудима, које болно стежу. Ипак се бежи.

Одједном одозго са две стране заклокоташе туђински митраљеци. Шиба челик стоструко стостручном камцијом. Посрће се. Пада. Неко се диже. Опет пада. Свако гледа да се издвоји, да бежи у другом правцу. Куршуми рију сунцем испечену земљу, и бацају облачке прашине увис. Узаман вапију и јече остављени рањеници. Нико се не обзире на њих. На запаљеној пољани има само људи који себе спасавају.

— Коњица, коњица...

И паника заврхуни.

У кланцу, на улазу у пољану изгорелу од граната и сунца ковитлају се и ближе округли облаци прашине. Цела се огромна пољана преплавила раштрканим бегунцима као изливеном реком. Свако као да осећа топао дах коња за собом, и чека удар сабље по глави.

Душко скоро луд од страха и умора испењао се најзад на камениту косу. Није он бежао ка превоју, куда су сви нагли. Изабрао је други слабо тучени, али скоро непролазни пут. Обућа му је била подерана, руке крваве, кожане доколенице спале и изгубљене.

Сав блед пао је на неравну земљу спасилачке косе. Дисање га је стискало гвозденим канџама. Парало му ознојене груди. Осећао се сам усред пустога жбуња, које је покривало целу косу, иако је крај њега био његов дуги трубач Сима.

Мајор, ордонанси, све је то изгубљено на пољани и у кланцу под превојем.

Иако уморан Душко са трубачем пође дуж косе. Између размакнутих грана избијали су војници покривени прашином и знојем. Већ под омањом главицом наишли су на већу прикупљену групу. Сви беху попали као мртви по оштром камењу у сенци бодљикавог жбуња.

Више шума је изгревало летње сунце, далеко позади међу каменим обалама црнила се дубока вода језера, а по пољима, праћени шибом зрна и праском шрапнела, вукли се последњи изне могли бегунци — рањеници.

Оно што је остало од батаљона искупило се до ноћи. И мајор је остао жив и дошао је. Седео је забринут и тужан. Бркови су му падали рашчупано н из дебеле уснице, а он је шапутао:

— Побили су нас, побили су нас...

Извештаји о мртвим и несталим непрестано су долазили. Истина доцније су многи мртви оживели, а нестали се повратили. Често је то старешинска радост, кад могу многе губитке да пријаве.

Цео дан је тутњио артиљеријски огањ над косом, по падинама, по јаругама, свугде.

Уморан, проређени батаљон повучен је на одмор у дубоку јаругу крај бригаднога штаба. Чете су склопљене, команде опет уведене. Изнурени војници полегали су припијени уз падине. Јаруга их није много штитила од граната, које су често фијукале и ломиле дебеле храстове.

Када је дубоко ноћ пала престала је и топовска ватра. Уморни војници утонули су у сан. Само су руке грчевито стискале оружје уз себе.

Над мрачном шумом је поноћ наишла, када одједном ову успалу тишину растрже нељудски крик:

— На оружје... Бугари...

И у густој сенци поспалих хрстова дуга сенка замлатара очајно рукама.

Цела падина оживе, пробуди се. Зазвеча оружје. Уздрхтале сенке питале су:

— Шта је, шта је?

Полурасклопљене очи тражиле су туђинце у тами.

— Бугари, убише... муцао је већ слабије мајор, чије очи још беху склопљене. Одједном се ужаснута раширише.

Официри су му притрчавали и питали:

— Шта је? Шта се догодило?

Широко отворене очи сијале су уплашеним сјајем. Мајор је ћутао.

— Лезите, лезите, нема ничега, — умиривале су старешине узневерене војнике.

Они се неповерљиво окретали, потом седали, али су били све чешћи гласови:

— Шта је то? Ко је викао?

— Мајор, мајор — шапутали су други.

А у сенци храста освешћени мајор је сухо јецао:

— Погинућу, погинућу...

Речи се нису чуле, али као да је њин одјек страшно и тужно цвилио по лишћу.

У зору је опет грмело, тутњало. Опет се нешто код ровова догађало. У јарузи су војници избуђени и све је било спремно. Они су седели влажног одеда од јутарње росе и напрегнуто слушали. У полутами шуме, кроз чије се проломе међ грањем опажали светли комади пробуђеног неба, мицале се прилике, и једна другој тајанствено шапутале:

— Нападају... коморције кажу да је јуче и Соровић пао...

Одједном на рововима пуцњава ослаби, па лагано умуче.

Погледи се сретали и питали:

— Да нису опет положај узели?... Сад ће нас напред...

Али они ипак нису пошли напред. Тишина је и даље владала на положају, само мало после поче непријатељска артиљерија да грми. Погледи се поново сретали. Они беху сада задовољни, насмејани. Ровови се држе.

Потом је и пук извештавао да је на "Чепу" крваво одбијен непријатељски јуриш. Извештај је још говорио како на бодљикавој жици висе многа укочена тела, и како је земља пред жицом покривена стотином лешева.

— Јосиповић, Јосиповић. — понављало се свугде име јунака тог дана, сликара—војника.

Батаљон је целога дана остао ту припијен уз падине дубоке јаруге. Покаткад би прснуо шрапнел и откинуо коју грану. Осакаћено лишће би као киша падало по згрченим војницима, а шупље јачући летела је кроз зрак кошуљица.

— У—уп... — лушила би у пусто дно јаруге, и у маховином обраслом камену урезала свежу белу рану.

Војници су крпили раскинуте фишеклије, везивали жицама искидану обућу, и слушали тутњаву топова.

Мајор је писао релације, примао заповести, непрекидно пушио, пио и шапутао тужно маломе ађутанту:

— Погинућу, погинућу... новац је у сандуку, зна посиљни... а моју децу, ако их и ти икад видиш...

И он би ту обрисао сузу која му се уставила на дугој трепавици.

— Господине мајоре, шта је вама? Оставите се тога, глупости, — тешио га је растужени Душко, и брисао плаве, детињске очи. — Глупости, ко зна ко ће први погинути.

А мајор га је гледао својим благим, но тужним погледом, који као да је долазио издалека. Па ипак би кроз тај умирени поглед начас прошао трзај као изненадна плашња. Онда је прихватио дрхтавом руком чутурицу, и Тужно климнуо главом:

— За покој своје душе пијем!

Као да је правдао своје сувишно пијење.

И тако је прошао цео дан. Потом када је ноћ пала, задувани ордонанс дојурио је и предао мали коверат мајору. Руке су му задрхтале, и цепајући коверат откиде и комад хартије која беше у њему. Наже се над малим комадом хартије, на коју паде млаз светлости из цепне светиљке.

— Душане, на, прочитај.

Рука којом пружи хартију описа изломљену пругу.

— Наређује се покрет батаљона.

Већ су заповести одјекивале тупим одјеком у шуми. Ускомеша се цела јаруга. Купиле се ствари и спрема товарила. Још би по који војник застајао и дуго тражио изгубљено шило. Наскоро се изви дуга пруга људи, који се провлачаху између дрвећа и жбуња, и избише најзад на просечени пут крај батерије.

Топови су били спремни и мирни. Као жута брдашца гомиле празних топовских чаура лежале су крај њих. Артиљерци су седели крај лафета и вечерали. Испред топова је било побијено огуљено коље, и оно се белело у мраку. Горе изнад шуме изгревао је месец. Његов плавичасти срп је био сићушан и танак. Крај пута се црнела страшно надувена лешина погинулог коња.

Најзад је батаљон стигао на камениту косу, ону на којој се прошлог јутра разбијен скупљао. Мали заклони на коси били су поседнути. Батаљон опет полеже у збијеним постројима позади те танке мреже од камења и људи. Опет су издаване заповести да се не сме спавати, и опет у поноћ провалио је на највишој тачки косе непријатељски строј, и бајонетима без пуцња узео ровове. Опет су резерве јуришале и изгубљени део косе био је повраћен. Разуме се да је било доста мртвих.

Војници су цвочотали од неспавања и страха, трзали се, шапутали и дремали. Узаман су праштале пушке, клепетали митраљези и севале бомбе. Непријатељски строј за стројем је избијао и плавио косу. Батерије, које се браниле картечом, бајонетом су освајане, и падале једна за другом.

Само се један будни део држи чврсто и упорно.

Ватрени обруч се стеже око њих све више. Они се бране све упорније. Доле испод њих на "Чепу", сликар—капетан са чулавом брадом, исправљен и горд у рову, у суманутој ватри, пушка лулу која као пркос светлуца у тами. Испред већ искиданих жица осећа се топао дах гомила које наваљују, и бије смрад алкохола. Опијене дивљом жеђу за убијањем и клањем тамне сенке се усправиле. Из замахнутих руку излећу запаљене кугле, које описују криве усијане пруге у лету. А пред жицама пламен, тресак, урлик. И лешеви се гомилају.

Најзад, када зора поче да свиће, они беху опкољени.

Тада мајор Милорад гологлав, рашчупане косе, сав модар у лицу рече ордонансу Бранку:

— Пре него што би пали у ропство, убићеш мене и ађутанта.

— Не, не, ја ћу сам, — муцао је преплашени Душко. Већ је осећао како му шиљати куршуми пролазе кроз тело. Његов бледи образ крвавио је на вилици засечен комадом бомбе.

Около свугде рикали су туђински гласови:

— Предавајте се, предавајте се.

Треска бомби је одговарала. Свако је осећао потребу да убија. Страх је био толико јак, да су сви постали јунаци.

Одједном испод Чегана проломи се ватрени потоп. Шуме и јаруге оживеше, и стаде нешто кроз њих промицати. Светлуцали су бајонети и шлемови.

— Наши, наши, — закликташе промукли гласови.

Све гушћи редови избијају из јаруга и шума. А отуда иза леђа непријатеља — победника све бешње грми. Стројеви нови, све чешћи куљају између храстова и бреза. Виде се мале прилике где трче.

Одједном на слободном делу косе запишта као махнита једна труба, стотине се плавих сенки усправи и загрме:

— Ура—а—а — па се баци напред.

Кроз дрвеће на падинама бежале су очајне сенке. Бацале оружје. Дизале су увис руке, шириле преплашене очи, и муцале:

— Братко, братко.

Али се немилосрдни бајонети заривали у вазда меко месо, а понеки би грубо шкрипнуо заронивши се међу кости.

Шума се испуни дивљом јеком убијаних и урликом победника. У дну јаруге купили се заробљеници, а иза жбунова непрестано су избијале преплашене, рашчупане прилике, и дигнутих увис руку вапијале:

— Братко, братко!

Коса је била очишћена, батерије повраћене, заробљеници похватани, само се између жбуња и дрвећа црнеле безбројне трупине.

Горе, под самим гребеном, ишао је дуж свога победничког строја сувоњави мајор. Душко је ишао за њиме радостан и весео. Крв му се заскорушила на раздртом лицу. Са поносом је показивао на огребано месо и на куршумом раздеране чакшире.

— Мало коњака, господин' мајоре.

Капетан Дановић пружао је боцу. Мајор застаде и пружи руку.

— Хајдемо, хајдемо, — готово му је отео боцу Душко, који није хтео да на голом гребену остану.

— Имам и јагњећине, хајде да се прихватите.

Војници су одвлачили у страну лешеве покривене усиреном крвљу.

Мајор неодлучно пође. Само његове крупне очи прекорно погледаше ађутанта. Пошао је напред уздахнувши. Ишли су уском стазом под самим гребеном један за другим, блиски и неми. Све нови лешеве ницаху међ жбуњем.

Више шума је излазио зажарени котур сунца, и усијани зраци падали су по камењару. Мајор је брисао зној са чела. Са фијуком прелетаху преко њих топовска зрна и срдито прскаху по јарузи.

Усред камењара било је мало гумасто дрво. Мајор стаде у његову сенку, обриса зној са чела, и извади дуван.

— Душко, Душко, — викао је богињави капетан са гребена, — да видиш само, оди!

Душко се окрете и пође горе ка гласу. У жбуњу преко рововскога топа превалило се тело непријатељскога трубача, који жутом мртвом руком стискаше очајно металну трубу и чији...

— Фу—грам.

Проломи се ваздух за Душком. Одскочи, окрете се. Са гумастог дрвета падале су одсечене гранчице и лишће, а доле у плавом диму лежао је неко. Стао је као укочен, и гледао уплашених Очију у дим и тело.

— О—о—о... — јечао је онај доле.

— Погибе командант, погибе командант, — викали су престрављени ордонанси и трчали дрвету и телу. Сада се и Душко трже и појури тамо.

Мајорове су очи биле затворене, кркљао је и окрвављеном пеном кваasio дебеле а бледе уснице.

— О... о... о...

Крв је избијала на грудима, и лила се преко суре блузе. Војници су расекли и раздрли блузу са прсију. Указаше се маљаве груди по средини пробијене. Црна крв се лила по маљама и беломе месу. Лице се грчило од болова.

— Ду—шане... убише... децу... децу моју...

Душан је клечао, и гледао са ужасом у бело месо и крв по њему. Притискивали су завој на рану, кад одједном угледаше под раскопчаним појасом како из огромног, крвавог отвора на трбуху куља нешто густо.

Очи се мајора немоћно раширише, па кад угледа више себе израњављене гранчице, које као да је некад у страшном сну видео, лицем му пређе грчевити дрхтај. Склони поглед и кад сретe ужаснуте очи Душкове, усне му се мало насмешише. Хтеде подићи руку, која беше оловном куглицом пробијена. Он то није чак ни осећао.

— Дај... руку... — прошапута кркљајући.

Мали официр прихвати ту крваву, већ охладнелу руку, и његове уплашене очи стадоше се влажити.

— Збогом... поздрави... — чуле се испрекидане, последњим напором казане речи.

Сузе су грунуле низ прљаво лице малог ађутанта. Јецао је:

— Не бојте се, нећете умрети.

А доле је утроба куљала и пунила раздрте чакшире.

— Убите... револ...

Лице се искриви у страшном грчу. Из округле ране сред груди, са које завој беше спао, шибну увис млаз крви. Робац пређе преко уста, која се развукоше, и жућкасти се зуби указаше. Очи су биле укочене. Војници поскидаше шлемове и стадоше се крстити. Душко је јецао, стезао укочену руку, и неразумно шапутао лешу.

— Не бојте се, ви нећете умрети.

Све чешће шрапнели су фијукали и праскали.

— Треба га однети. — чуо се један глас.

Војници раширише један умотани шињ ел, и ставише на њега полуголо мртво тело.

— Повадите му све ствари, — наређивао је трубач, јер је ађутант избеумљен клечао и јецао. Он је непрестано видео онај прекорни, тужни поглед мајоров, кад га је онако вукао у смрт.

— Хајдемо, хајдемо.

Трубач утури у руке официра новчаник и сат, крваву марамицу и ратну торбу мајорову.

— Држите...

— А где ћу ја сада. — питао је бесвесно Душко.

— Известите команданта пука.

И док четири ордонанса понеше на разапетом шињелу мртво тело, душко са стварима погинулог, стегнутим у окрвављеној руци, пође низ густу шуму на падини. Сећао се где је још до јуче штаб био. Све су чешће звиждала топовска зрна, преламала гране, и прштала по камену.

Већ изађе на усечени пут, кад чу блиски фијук, пун претње... нешто грмну, и сруши га на земљу. Тешка црна киша земље сручи се на њега. Жиле набрекоше на глави, и зазуја крв по ушима. Нека је тежина на њему. Тешко се подиже, и земља поче млазевима да пада са њега. Од ње су пуне уши, очи, уста и одело. Само чврсто стегнуте у руци држи ствари погинулог команданта.

Обузе га ужасни страх од самоће у мрачној шуми пуној само лешева и смрти. Као да угледа нешто страшно пред собом. Цикну престрављено, и појури поново уз нагиб ка рововима, ка живим људима.

А у високо подигнутој руци, која је грчевито стискала поверене ствари, вила се као застава крвава марамица мртвог мајора.

VI БЕЛА БАРАКА

И пак он није умро.

Свршавао се август, а жега је била увек иста. Град је живео ноћу. Дању су жене пуштале да им се прозире тело под провидним хаљинама. У мору се купали официри из депоа, проститутке, грчки дечаци, — морнари се купали голи око својих бродова, — само Јевреји нису улазили у воду. Виле крај мора имале су своја купатила. Официри из штабова већином гојазни пуковници, и тумачи, купали се око места, где се купале љубазнице албанскога паше. Имале су бела, урањена тела, и носиле несташне костиме. Ови се сами угодно цепали, и поред надзора албанских стражара са црноцрвеном јаком.

Док је у мору, крај жена било весело и свеже, у болници је било запарно и тужно. сунце је слабо пробијало кроз густе тилове, али се дрвени зидови усијали, и никаква лимунада није могла освежити рањенике. Маларични су урлали у ватри, и дерали листе са зида. Бацали су широке облоге од вате, и показивали бедно дебело месо све избодено дугачким иглама. Свуда је било много мува и смрада загнојених рана.

Мија је лежао одигнут на надуваном јастуку. Жута му се кожа обесила о костуру, лице му је урасло у црну, чекињасту браду, и имао је изглед потпуног мртваца. Ипак није хтео да умре.

Убризгавали су му камфор и морфијум, дали му да пије бљутаве течности, вадили му смрвљене кошчице, пекли и резали иструлело месо, и за сваки дан говорили да му је последњи. Нису га ни бројали више у живе. Већ га је био обишао и столар из капеле.

Али је он и даље живео. Доктор Сурден је прошао кроз бараку, погледао онога који није хтео да умре, иако су лекари то предсказали, и готово срдито гунђао кроз зубе:

— Ђаволски жилав живот... ах, Срби...

Потом је прешао у другу собу, и не чувши вику пуковника Веље, који је дозивао малог тумача:

— Реците му за мој ремаатизам... жигало ме у зглавковима.

Али су и лекар и тумач ишчезли, и пред очима пуковниковим као претња залепршала је једна отпусна листа у зраку.

Опет је у бараци било све бело и мирно. Чуло се само како кркла ваздух и крв кроз цевчицу забодену у једне рањене, расечене груди. Онда се поново појавила бела сенка баронице Ивон. Њена златна коса била је чупава. Имала је још чупавог кинеског псића, о коме се причале саблажњиве приче. Он је покатакд улазио у бараку светлећи демонским очима, и пакосно плазећи се на све шиљатим језиком. Но није само он улазио у кревет бароничин.

У болници је било много високих дама, сестара милосрђа, и зато су посете високе господе биле честе. Говорило се о љубави команданта источних армија са неком болничарком. Рањеници белог павиљона видели су често у парку насмејано лице генерала сред устрчалих, узбуђених болничарки. Тада се и одликовања могла да добију.

По парку су иначе милели придигли болесници у подераним огртачима, и чежњиво гледали кроз гвоздену ограду на улицу, по којој су у хуци текли камиони и трамваји. Било је и чупавих девојчица, које су са књигама под пазухом застајале крај болничких ограда, и загледале огољене, безноге ратнике. Понеко је од њих још сачувао шлем на глави, и девојчице су гледале у њима мушкост и историју.

Мршави старац, Турчин, коме је генералски аутомобил одсекао ногу, скакутао је по трави и радовао се због примљене кесице с а златом. Бар неће морати више амалски самар да вуче.

А у белој бараци је било увек исто. Мија је стално лежао уздигнутог кука. Бол је био већ једнолик и умртвљен. То је било тако обично, досадно, да га није ни осећао. Није ни мислио на њега.

Сећао се како је кмет са хлебом и сољу имао преплашене, веверичје очи, и како су биле дуге дојке у мале, из рушевина извучене девојчице. Помиловао је њена гола бедра... сада му се осмех разлио по жутоме лицу, и одједном осети одблесак туђега осмејка...

— *Toujours content...*

Чупава бароница нагла се над њиме. Њене се плаве очи смејале због осмејка Мијиногоа.

— *Toujours content... mon petit, vous avez de la veine...*

Потом га је помиловала по проређеној коси.

И бароница Ивон је била увек задовољна.

У павиљону зубара Рожеа, кога су иначе његове колеге међу собом звале штуком, често се у вече на млечном стаклу видела њена сенка, како чини чудне, развратне покрете.

Можда баш зато, када се појавила крај постеље, носећи под тесном болничком кецељом мирис похотљивог меса, Мија је осетио своје тело, дотле костур, како живи. Он се покренуо, и бол је жигнуо кроз смрскане кости кука и кроз рану из које је гумени дрен бацао гној и воду.

Пламен му је лизнуо кроз главу, и он је застењао болно.

Бароница се тада уставила пред мршавим Русом, који је лежао стално наг и откривен на постељи. Спавао је тешким сном, заваљене главе као у мртваца, и пробудио би се само да поново убризга морфијум под кожу.

У бараку су ушла два авијатичара. То је Бора са Сергијем дошао да тражи пилота Синишу. Пао је са апаратом и изломио ногу.

Загледајући по белој соби Бора случајно спази и Мију. Није га одмах ни познао. На Крфу су пили заједно под аркадама, код Гамбринуса. Потом их је један дечак водио у уске и мрачне улице. Последњи пут се нашли код Викторије.

И сада се Бора није много зачудио.

— Гле, Мије... а шта? рањен... код Битоља?... шта?... није, код Попадије...

Одмах му је саопштио да је Бранко пре неколико дана погинуо над Могленом, а Синиша сломио ногу, и иначе се угрувао под сломљеним апаратом.

То су и онако биле обичне вести, а Мија је све из ескадриле познавао. Сви су добро пили. Мија се само напрегнуто смешио и ћутао.

У том се и Ивон примакла. И здрави су могли да осете мирис њене пути. Она се насмејала Бори као старом познанику.

— Оздравља, мали... још мало па ће у Бизерту.

Мија се мрштио. Није он хтео у Бизерту. Не због сумарена. Због њих је потпоручник из трећег позива коме је камен на путу избио око, утекао ноћу из болнице без трага. Био је сазнао да је одређен у први транспорт за Бизерту. За њиме послати телеграм нашао га је у команди. Гледао је једним оком како војници старци туцају камен крај пута мирно као и раније. Носио је само црни завој на лицу.

Мија пак није хтео никаквих покрета, промена. Све је било тако мирно и бело око њега, и досадно, да је он на крају заволео ту једноликост и досаду. По том је навикао да гледа бароничине истурене груди под кецељом, и да осећа мирис њеног тела. Било је потребно да буде ту, крај такве жене, да би могао оздравити.

То је све прошло кроз главу. Потом као да се хтео потужити неком ко је лежао уз њега, отворио је очи, али у соби није било више ни Боре, ни Сергија, ни болничарке. Она их је одвела у другу бараку да им покаже рањеног пилота.

— Ah, comme il est gentil votre camarade... причала му је истога вечера.

И тога су вечера делили липов теј као и увек из дугих бокала, које је носио мали Анамит болничар.

Пуковник Веља је протествовао.

— Докле ћемо ту врућу воду да срчемо... то ми шкоди бубрезима... ето боли ме ту, и ту...

А Мија је тада мислио на чашицу коњака, коју му никако нису хтели дати. Бароница му

је за утеху спремила нову шарену пиџаму. Рекла је да ће му обући, чим му дрен из ране извуку.

Те је вечери умро у крајњој бараци Турчин носач са одсеченом ногом. Патрљак му је од једном поцрнео, по телу су му избили печати, и он је умро у неком веселом бунилу.

VII

Као бела веверица претури се дим по грању. Пишти, лупа, јечи. Најзад

је све тихо. Онда војници подижу увис очи и пипају се. Или лупи у стену. Запара, зареже, и сече. Када се дим разиђе, стена је расцепљена бела рана, а испод ње крвави вртлог.

Иначе би дан био тих. Војници се радовали вестима, које је курир донео из Солуна. Исто као и коњаку. Овај је донет у сандуцима. Било је и много фотографија, које су поверљиви продавци тајно нудили у кафаницама ожеднелим ратницима. Али су их приче нарочито радовале. Помињао се избеглички логор, и црно дете рођено у њему. Причали су да га је Сарај крстио. Играле се карте и пушило. Војници још нису имали ваши, па се нико није биштио.

Потом се трупама делило поуздање из штабова.

— Ви сте између чекића и наковања, — говорио је официр из штаба.

Тада ништа није пуцало и белац је задовољно разгонио репом крље.

— Тешко је, али сте челик, па ћете издржати...

Прљави војници су ћутали, и чепркали по прашини. Правили су заклоне на падини.

Покорни капетан Буда подигао је главу и рекао:

— Ми сви желимо да пођемо напред...

— Хм! Хм! Хм!...

Очи начелника штаба среле су поглед болесног писара. Лице му се у грчевима тресло.

Виши официр се заруменио јаче, и одговорио капетану:

— Стрпљења, скоро ћемо.

Ударио је мамузама коња, и понео собом као комадић челика одломљени грч кикота.

— Ми желимо крви, убијања, хм! хм!... — смех, је био хистеричан, — ... напред, извештаји ће бити славни... — ту се загрцнуо и закашљао.

Војници се плашили грудоболног, а нови командант достојанствено украшен брковима као перјаницом запретио је стрељањем.

— Луда, и онако ће умрети... — додао је добродушно.

После су на њега и заборавили. Седи мајор је играо санса са Душком и потпоручником Милованом. Овај је стао да претура по џеповима, и одједном — негде је близу грмнуло — са тргнутом руком излетела је и кутијица. Провидне, жуте капсуле се просуле по земљи. Поцрвенео је као девојчица.

— Зар и на фронту?

Говорио је како ларицин лечи од бубрега. Баба га је од године упустила.

Под нагнутом стеном се пискаво свађали официри. Говорило се о храбрости, чиновима и ордењу. Чак су двојица и револвере потезали. На крају се изударали песницама, испсовали, и онда су сви пили коњак из исте чутурице.

Ниже њих су превијали рањенике. Било је сломљених вилица, смрсканих стопала, улепљених власи и усирене крви. Неко је говорио о практичности шлема. Шуме су гореле на сунцу. Невидљиве бубе певале су. Рањеници су јечали, урлали или издисали. Око крваве вате по земљи милели су мрави. Пољски су мишеви цикали од злобе. Мртве су склањали у страну. Њих је свештеник опевао по списку, седећи у шатору, а копали су их по јарузи, по падинама, или су уопште ма где у шуми. Само када је било много мртвих онда су правили велика гробља на местима где је било равно и видно, јер су после долазили фотографи да их сниме. Свештеници су те гробове свечано преливали вином.

А сада су војници били грозно жедни, јер су гранате, одједном полуделе, побиле целу комору са баквицама. Вода се доносила издалека.

Прошао је дан као и ранији, и пала је ноћ. Жбуње је на месечини поцрнело. Тада се јаче осећао задах од лешева. Трунули су стотинама пред рововима и по шуми. Смрад је био тежак, и хватао као злочинац за грло. Свако је у њему осећао будући делић себе.

На све је пала ноћ и подерани покров лишћа. Било је тихо и чуло се како негде дале ко, далеко завија усамљени пас. Можда је и он био привиђење. Сви су били занесени, поспани и блиски смрти.

VIII У ЛУДИМ ШУМАМА

T

ога се дана догађале необичне ствари.

Војници су говорили да се онима који ће погинути одједном нешто укаже, те постану изгубљени, занесени. У очима се појави мртав котур. Поглед се укочи. Потом им, за тренутак, лице ишчезне у пламену невидљивих воштаница. Веровало се много у пророке, и помињао нарочито ”онај из Кремана”. Многи су правили крстиће од тисовине, светога дрвета. То је, кажу, штитило од куршума. Зато су ипак гинули од граната. А тога дана им се није знало броја.

Сунце се помрачило још за јутра, и више није излазило. Бар за оне који су дрхтали на коси. Ни дрхтали више нису, јер се мишићи преморили. Коса је постала брегом испаштања. Горела је жућкастим пламеном. Између смрека и глогова лежали су људи лица заривеног у камен. Многи је осетио, како се од њега одваја тело као скувано змијско месо са костура. Људи се топили и нестајали. Налазили су тек после удове по жбуњу.

Људи кад гину, на крају постану весели. Можда и полуде. Такве су ваљда биле пијане прилике које су лутале кроз дим и јауке.

Усијане цеви су севале непрекидно. Чађава послуга ковитлала се као суманута.

— ...диоптер... одстојање... по шест коси...

Грам—грам, грам—грам...

Комађе је ударало и звонило о челик штитова. Готово је весело било видети како се човек преврне као срмвљена мушица, и закопрца по земљи. Нарочито кад се гледало издалека. Тако се артиљерац, који је трчао ка кари окренуо као чигра на једној нози, што му је остала. Разуме се да је после пао. То је било веома занимљиво. Већ је и по неки од пешака из резерве подигао главу и гледао шта они код топова раде. Изгледа да су свега још два пуцала, јер су четири имала смешне и необичне положаје. Један је чак изгледао као пас кад мокри. Ужас када премаши јачину има сасвим необичан учинак на живце. Тако се тада војници сулудо кикотали. Ипак нико није говорио. Можда се бојали да говор не привуче гранате. То је као затварање прозора и врата кад громови ударају.

А све је било лудо и пијано, и у оној страшној граји људи нису знали кад умиру.

По дрвећу су цвилеле поломљене гране, камење је вршталло, а набрекла стабла прскала помамљено. Шуме су поружњале и постариле. Из њих су излетале дуге перјанице дима. Секире су летеле и лупале по кори. Грмљава је поломила сенке, и оне су лежале рањене и искидане.

За гранатом буквом погинуо је кувар Цоња, који је у многоне замењивао жену на фронту. Имао је румено лице, и меко се осмехивао. Куглица га је погодила у главу, док је пекао на ражњу јагње, и он је само викнуо:

— Санитет... носила...

После је јагње прегорело, ватра се угасила, а кувара су нашли мртвог и осмуђеног у пепелу. Није волео да носи шлем јер му је жуљио главу.

После је опет грмело, секире су опет ударале, а лишће као сузе падало по земљи. На небу су злокобно певала два аероплана.

У штабу на Чегану седели су официри око команданта, који је нудио коњаком само још дебелог артиљеријског пуковника, и сви гледали у карте. Телефон је помамно дречао. Румени начелник штаба је једнако говорио да се треба кренути на осматрачницу.

— Сад никако, можемо положај открити, — доказивао је артиљерац, који је уз команданта једини коњак пио.

Тамо су по шумама бубњали манити добоши и урлала чудовишта. То су у извештајима називали упорним бомбардовањем, препречном ватром и разним именима.

Наређено је да се у штабу не кува ручак, јер дим обично навлачи ватру.

— ...

— По сваку цену... да... да... мора се одржати...

— ...

— ... да, знам да се гине... рат је, брате... али до последњег човека морате... ало, ало...

Командант је бацио слушалицу јер на другој страни није било више говорника. Гранате су збијале такве шале.

Поред штаба су на носилима проносили рањенике. То су били већином рањени од залуталих зрна по позадини. Они из ровова купили се ноћу.

На завојишту лекари су окрвавили кецеље и љутито псовали. Опет долазе рањеници. А ни оне од ноћас нису још однели. Па онда и код њих близо долети по каква пијана граната. А црвени крст је био видљиво истакнут. Бесмислено је било што доносе тешке рањенике. Превију их, убризгавају им камфор и морфијум, ови крче, иде им пена на уста, и на крају опет умру.

Све је то било досадно и глупо.

Опет. Још једна.

Земља их засу. Грање више њих је било покидано, а комађе гвожђа је тупо кишило по подераним џаковима. Телефон је сав разбијен и бачен у страну...

— Мајчице божја, мајчице божја...

Стари се крстио. Бели бркови су добили грозницу. Зуби му нису цвочотали јер их није ни имао. Душку, који је лежећи мокрио од страха, излила се жуч, те је одједном постао мртавац. Бар по изгледу.

Уосталом свима је било подједнако. Око свију је севало, грмело и јаукало, и сви су исто умирали. Сви су људи мирисали на раскопану земљу и на сумпор.

Увече су их све покупили у шаторе и џакове, и покопали у заједничкој раци. Чак се ни број није знао, јер су удови били помешани. Ту је било меса и од поручника Луке. Целога је дана преплашен мењао места по гребену. Сувише су близо гранате падале. "Погинуће" шапутали су за њега. Најзад се скрио у дубоку рупу иза сандука и џакова са земљом. Одједном је свега нестало у црном вихору. Није било ни сандука, ни рупе, ни поручника Луке, који је дотле имао кратке ноге и дебеле прсте.

Говорило се да је имао ћемер пун злата око себе. Злато није нађено, али су у ноћи многи војници имали руке умрљане од крвавога блата. Можда је и онај сретни погинуо. Жене и новац, кажу, доносе несрећу у рату.

Сунце је било за све прљаво тог дана. Није било довољно светлости.

Дим је грозно гушио сушичавог Казимира. Кашљао је, бацао згрудвану крв из плућа, а осећао је бол туђих рана. Велика љубав ширила се из њега. Али то је било само изјутра. Тада је и говорио. Проповедао је братство, бацао проклетства, звао на побуне, кашљао и најзад се смирио. Грмљава се удвојила. Одједном је нешто грунуло

страшно, необично. Земља се исплазила црним језицима. Нешто је запискало, зајаукало. Тек тада је опазио да његов сусед, мали ордонанс Бакић, не само да нема шлема, него ни главе. Било је нечега на врату — вилица која се клатила и мало косе. Осећао је по себи крв, но није знао да ли је његова или туђа. Нешто је прошло кроз њега. Поглед се укочио. У очима је било нечег оштрог као врхови ножева. Он није више питао зашто, зашто? већ је ужаснут слушао фијук нових граната у лету.

IX ПОБЕДНИЦИ

И

з дубоког подземног заклона доносили су ухлађене боце. Иначе су у заклону држали и тешке бомбе. Око кујне се ужурбали кувари, којима су за ову прилику дали чисте кецеље и капе. Један обријани је љутито пискао што је пита прегорела. Посилни су једнако долазили.

Около су пламтела у сунцу прљава солунска поља, и дремали дугачки ангари. У њиној ужареној сенци спавали су жути апарати, и старци стражари. Све су дрвене кућице, поређане у правилном реду, биле тихе, само је лудовао дуги, грањем покривени шатор.

Ту је била гозба.

На фронту је офанзива отпочела. Срби су запленили тридесет топова и повратили неколико села. Шеф ескадриле похваљен је највишом наредбом за успешно даљно извиђање, те су зато сада приредили свечан ручак. Дошло је неколико савезничких официра, чак и са знаком сфинкса и лава на јаци, један залутали новинар и две високе даме.

у шатору је било запарно, али су даме биле лако одевене, а официри су раскопчали блузе. Не сви, али они дебели.

Пило се у здравље мршаве кнегиње Галицин, која је свима делила осмехе, а потом се куцало за бароницу Ивон, која је, можда зато што је плава, делила само некима ложницу. Могуће и с тога што су љубавници понекад ћудљиви.

Шампањац, иако купљен од покрађа магацинских, био је добар, и од њега, а и од жеге, лица се запалила.

Оркестар је непрестано свирао савезничке химне, те је већ било тешко устајати. После је један музикант свирао у цитру, а стари глумац Диле, сада посилни у ескадрили, намрштен и свечан, рикао је "Синђелићеву смрт на Чегру".

У славу гостију два Њепора превртала се у зраку.

Бароничин пас био је угодно постављен, и лежао на једном комбинезону. Мерио је пакосним очима официре, и тражио међу њима своје супарнике.

Бора сав румен, нагињао се ка Ивони, хватао јој руку, и шапутао неке тако луде речи, да је она заваљене главе врискала од задовољства. Њени плави праменови били су пијани од вина и лудовали су.

У граји је неко причао о невероватним подвизима. Новинар је писао нешто у бележницу, а два Енглеза су испијала са Сергијем братство.

Напољу се чула зврка точкова. Неко је дошао. Шеф ескадриле је оставио кнегињу и истрчао да дочека нове госте. Ускоро се вратио намрштен и рекао Бори и Сергију да њих траже.

Напољу су из кола повиривале две чупаве главе, и махале сунцобранима и рукама.

Зизи је искочила из кола, и потрчала да загрли Бору. Кроз грање се видела у шатору плава коса Иволина.

— Шта ћете ви овде?

Зизи је раширила зачуђене очи, и није ништа разумела. Потом се заруменела и пакосно добацила:

— Опростите, нисам знала...

Из шатора су повиривали да виде шта ове жене раде. Сергије је већ одвукао Ноемију у своју кућицу.

Телефон је зврјао као помамљен. Нешто су хитно из штаба јављали. Телефонист је улетео у гозбени шатор.

— Јављају да се појавило од Дојрана петнаест непријатељских апарата.

Над Солуном се чуле прве експлозије.

Чаше се испревртале. по столу. Кнегиња је цикнула престрашено. Шеф, сав црвен, шапутао је нешто пилотима.

Она два Њепора кружила су да се спусте на земљу. Нису понели митраљезе. Митраљези су лежали расклопљени у маломе магацину.

Глумац Диле је оставио почасно место крај оркестра, и трчао по реденике. Бора је подвикнуо на кочијаша да вози Зизи натраг у варош, и повео бароницу у своју колибу.

Она се смешила и понављала:

— Comme c'est gentil, comme c'est gentil...

Али када јој је Бора хтео пољубити руку, отргла се:

— Нећу да изневерите вашу малу пријатељицу...

Напољу се палили мотори.

Све нови димови се претурали по затегнутом небу над вароши. Туђи авиони кружили су намрачени и блиски. Официри из штабова излазили су на равне кровове, да посматрају најезду крилатица.

Код Зејтинлика грмеле су страшне експлозије бомби, и наскоро је избио густ црни дим запаљених бензинских буради.

У граду су бежали по улицама преплашени Јермени и Грци, и склањали се у туђе капије. Јевреји су опрезно затварали радње, јер су знали да се свака гужва заврши пљачком.

После су затрештале бомбе крај Вардара, а шрапнели су непрестано севали по небу. Одасвуд са сува и бродова грмеле су усправљене цеви топовске.

У ескадрили су најзад прикачили митраљезе на апарате, донели муницију, утурили реденике, налили бензин у резервоаре, пилоти навукли шандаје и комбинезоне, и онда се елисе заносно завртеле. Први Њепор се подигао наоружан увис, а за њим се дизали нови апарати и ронили у небо.

Експлозије су већ престале, јер су туђински аероплани бацили сав свој разорни терет на логоре, враћали се журно ка Беласици и Родипима. За њима се још вукла по зраку танка завеса од дима.

Онда су гониоци победоносно кружили над спасеним градом, и плашили својом хуком скривене по подрумима Јевреје, који се још нису решавали да отворе радње.

У Сергијевој колиби чула се сладострасна вриска.

Бора је извео бароницу, коју је гушио запарни ваздух у колиби, и они су посматрали кружење наших апарата, и весело поздрављали победнике.

Х НА ЈУРИШУ

А већ од јутра тако грми.

Па не само од јутра, већ месец дана су они у ватри, па ипак им је то сада као ново и занима их.

Занима их, јер за сада још ништа овде не пада. Звизне покоји залутали куршум, али се и његов већ од дугог лета отупели фијук изгуби брзо. И зато се сад они показују смело врх испрских камених плоча, под којима су ноћас згурени дрхтали од мраза.

Преко неба су прелазиле дуге поворке очајне магле, у којој наизменице ишчезаваху, па се потом опет појављиваху врхови планина и оштри камени масиви.

А сунце је ипак, иако хладно, септембарско и скривано маглом, оживело сва ова прљава и црна лица, која обрасла дугом, необријаном брадом провириваху под излубљеном сенком шлема. И да ли то сунце створи ову чудну, погребну веселост у њима?

Последња ноћ је била хладна као примицање смрти, и покоја невидљива пахуљица снега промицала је као залутали путник кроз њу. Згуреног и смањеног тела грејали се промрзли војници крај варљивог пламена од почупане суве траве; потом би запуцкарао који заплењени кундак, и пламен би весело поиграо по очним капцима, који се склапали под сном и умором крај ове тренутне топлоте.

Као збор авети биле су те тамне групе крај малих светлих средишта на пустој и голој падини.

Ветар би кадикад захујао, повијао би пламене, прожигао тела, ледио их својим хладним дахом, и успали се будили и дрхтали.

Потом једна за другом ватре би се гасиле, и "Плоча" се обвијала мраком.

Горе тамо код ровова праштале би уплашене пушке, и звизнуо покоји наљућени метак, па би опет све постало тихо.

Смрзнути војници играху овде од зиме, и трупкаху укоченим и уморним ногама о тврду, хладну земљу. Други се згрчили подбиј ени под нешто нагнуте плоче увијени у крила шатора, непомични мирни као мртви.

Тако је било све до јутра.

И зато када се појавило сунце мало живота уђе у њих И док једни изнурени, поспани потражише на варљивој топлоти јесењег сунца, ноћас не нађенога сна, и почиваху растурени, разбацани свуд као лешеви после борбе, дотле други осетише потребу кретања. Лутали су без циља међу овим сплетом од сивих камењара као растурени мрави.

А потом отпоче да грми. Данас се имало да реши.

И зато чудна радост обузе све ове душе до тле сиве као магла.

На камењарима се скупљале мале групице војника и гледале у огањ пред собом. Преко њих су прелетале са крупним и тупим фијуком тешке гранате, што уморно брехтаху у зраку, и друге љуте као стршљени са фијуком оштрим и сувим, а горе на врху планине грмљава и тресак.

Облаци, црвени, жути, бели, црни и зелени. Као да стотине кратера вулканских баца сваког тренутка паклени плод из себе.

А то је све било страшно и лепо, и стварало је радост непојмљиву и болну.

— Читавог га избацила, гледај, гледај.

И све очи се упрле да виде како то горе кроз густе бели дим читава тела лете.

— Ала је закувало, ох, ох, — сладио је други.

Па ипак је било очију замишљених, тужних. Било је овде још трезних глава од тог чудног пијанства рушења и смрти. Кроз те очи замишљене пролажаху сенке успомена. Главе су мислиле. Али нашто мислити? Не мисли се пред смрћу, већ се опија њоме.

Било је погледа дубоких и црних као и стрме дубодолине под њима. И као да су ти погледи већ видели нешто.

А горе у ваздуху они неуморни путници од гвожђа и смрти фијучу и звижде.

Сав је врх планине у огњу и диму. Грмљава и тресак све бржи, нервознији, луђи. Осећа се да ће сада десити се нешто. И туђе гранате сада фијучу и хује.

Немир је у свима. Нешто се догађа.

Груну крај њих пуцањ, други, трећи. Све се трже, прену.

Батерија крај њих то отвара ватру. Виде се крај топова и кара војничке прилике како се сагибају и додају нешто.

Грми топ за топом.

— Крећу се наши, наши... искачу из ровова... закликташе одједном гласови војника.

А горе под врхом једва видљиве тамне прилике искачу из земље једна за другом и хрле у огањ.

Огањ и дим се измичу, преносе, иду унапред као паклена завеса пред њима.

Поједине прилике се претвориле сад у редове танке и дуге.

— Улазе у жице...

Један удар, јаук. Један мали прљави војник се занија, паде, па се хитро диже и скочи за стену. И други не повређени смакоше се мало за стење. Његове руке пипају по лицу и лепе се топлом крвљу. Не осећа бол. Удар га је занео мало. Завоји се нуде, али и смех са њима. Опасност је прошла. Залутали метак одбио је само врх од носа овоме војнику.

Куршуми почеше све бржи, чешћи, а горе на врху као наљућени цветали су у зраку један за другим бели облачци дима. Сева ватра у зраку и тутњи. Клобуча се дим све брже. Облаци су туђи, смртоносни.

Горе неко колебање.

Војници — гледаоци појавили се опет више стена, сада мало опрезнији, али је веселост ишчезла.

Горе се нешто чудно догађа.

Виде се многе од оних прилика што малочас онако брзо похрлише унапред, како трче назад у неред.

— Збор, збор, — зачуше се нервозне команде и овде.

Батерија крај њих бесни сва у огњу.

Са камених плоча скачу војници и трче четама.

Усталасало се. Нешто се десило. Купе се војници, буде се заспали, нема растурених, само збијени редови се црне. Чета је крај чете.

Чека се заповест.

Стари, бели мајор нагнут је над слушалицом, и са сваком речју што је преко жице прима, лице му се мења.

— Разумем, разумем.

Али се очи шире и нешто се увлачи у њих.

— Разумем, разумем.

Спустио је слушалицу. Скинуо је шлем са главе, провукао руком кроз своје беле косе, и окрете се најзад маломе потпоручнику крај себе.

— Кога ћемо првог? — као да пита ађутанта. Овај чека и ћути. Потом се мајор наједном одлучи:

— Брзо, брзо, прва и трећа чета и два митраљеза напред... и ми нападамо.

И друге су заповести пале.

Ранци се бацаивали на леђа, спрема је звонила, чули се незадовољни гласови војника: "Баш увек морамо ми први", али се ипак кретало унапред.

— Један по један, на одстојању чуо се глас мајора.

Погледи су сада озбиљни, укочени, но Мирни. Ипак понеки поглед дрхти као и тело.

Фијучу вечне гранате у зраку и грми ваздан на врху.

две чете у дугој поворци премакле су преко гребена. Митраљези ношени на рукама љуљали се и претили.

Потом се све овде код ове остале половине батаљона умири. Војници су на окупу, посадали под заштитничком сенком стења. Већина отвара конзерве и једе; после неће бити за то времена.

А горе грми све јаче, телефон све чешће звони, а стари мајор се све више мешкољи. Био би задовољан што још није пошао и он тамо у ватру, али ево телефон јавља све горе и горе.

— Контра—напад непријатељев, изгубљени ровови...

Време је пролазило.

Плави ађутант је писао на маломе блоку неке заповести, што му мајор казиваше, потом кад то заврши он стаде нервозним рукама резати име на бранику свога свега изгруваног шлема.

Време очекивања и нервозе.

Мрачило се. Сунце је већ давно ишчезло. под покровом магле, али сада поче и оно мало слабе мутне светлости да се губи, и све да се завија у маглу и сутон.

Ишчезле су мрачне, стрме дубодолине пуне густих четинарских шума, ишчезавали су у магли и голи врхови планина.

Телефон је и последњи пут зазврјао, мајор је побледео, па поцрвенео, ађутант је нервозно погледао на војнике под собом, и заповест је пала.

— Напред.

Подупирући се кривим тисовим штапом, мајор Љуба пошао је и сам напред са својим малим штабом.

Две збијене чете пошле су за њима. Ишло се хитро, све један за другим збијени и блиски.

Мајор ћути, хита. Дуги бели брци му играју на ветру. Ађутант би да говори, прича. Капетан најближе чете је до њега. Мучи и њега све ово. Шта се то дешава горе? Да ли су одбијени наши? Први пут им телефон јави да је Кајмакчалан пао. Булатовић са шаком војника и заставом у руци узео је прве ровове на њему.

И ађутант сам не зна, али ипак поверљиво прича:

— Под контра—нападом наши се повукли: изгледа да су нам чак и наше полазне ровове узели...

— А да ли ћемо, душко, и ми сада у напад? — смежурани капетан забринуто пита.

— Па да шта ћемо. Зар не видиш чичу како се променио?

А кроз очи Душкове као да пролазе слуђене слике јуриша и клања.

У јарузи газе сада мочвар, и вода клокоће под ногама, Звизне и овде покоји залутали куршум.

Примичу се све ближе. На голој, жутој падини као претња црне се још топли изривени левкови у земљи. Високо у зраку покоји шрапнел грмне.

Ноћ пада.

— О... о..., неко застења.

Сви ћуте и журе напред. Неколико стена диже се пред њима. Дах је постао кратак, сва су тела топла, ранац притискује, коса је ознојена под шлемом, ремени жуље, али се хита све брже. Сви ћуте, само што оружје звечи.

Колона одједном стаде. Уморни су војници, али би ипак радије напред, јер је овако некако неугодно, тешко.

Куршуми су све чешћи..

Опет јаукну неко.

Само да се већ једном дође. А зато сад стоје овде?

Војници гунђају.

А на челу њине колоне неки виши, крупни командант говори чичици мајору:

— Од вас све зависи. Драгомир на тебе чека. Две твоје чете су горе, повукле се, придружи се њима па онда на нож. Кајмакчалан мора још ноћас да падне...

Чичи мајору је нешто неугодно, чупа бркове, а кроз тело као да му мајушни куршуми јуре.

— Само храбро, смело, стари сте витези. Напред, па са срећом!

Колона се крете.

Под стенама леже увијена тела, гомиле ранаца, бачено оружје. Ту је прво склониште рањених. Доносе их често.

Тамна је ноћ пала.

Шапћу се команде. Нестаде колоне, али се два-три стрељачка строја дуга и танка створише у мраку. Чуло се како звече натицани бајонети, лупа спрема, саплићу се војници и псују.

Фијук и удар све чешћи.

Иде се напред, али то још није јуриш, још се мисли, још мозак ради, и зато га сваки јаук раздире као канџом.

Одједном фијук убрза и читава киша челика се просу по њима. Чуло се како горе у ноћи клокћу митраљези.

Неке друге прилике се сад крећу и трче пред њима. По земљи нешто лежи тамно и непомично.

Проломише се одједном команде кроз мрак и пуцањ, заљуљаше се стројеви, пође се на јуриш.

Прескакали се узани ровови, ноге су упадале у меку земљу, стискале се пушке, није се слушао више фијук ни јаяк, јурило се напред. Терет ранаца ослободио је још малочас плећа. Мрак који увек скида храброст људи сада им је дао. Не виде се мртви, и јури се напред.

Прво се: У р а! тек разлеже у ноћи, када се мали ађутант задуван и уплашен закачи на бодље уплетених жица. Он се трже, скочи, одлете му комад одела и коже, кад нешто страшно пуче и он јаякну свом снагом свог младог гласа.

Сруши се као пресечено дебло и груну те лом у мрежу од жица.

— Ура—а—а, — ори се ту пред њиме и крај њега. Отворио је своје у мраку широке, уплашене очи и видео само како неке црне сен ке промичу крај њега, и како нешто страшно трешти и пишти. Одједном га страх обузе да га у мраку не згазе, хтеде устати, избодје руке на бодље покиданих жица, ипак се издиже, али се понова као ударен сруши. Оловна тежина и страшни бол у нози.

— Рањен сам, — сети се.

— Ура—а—а, већ се измиче и слаби, али бомбе праште као паклени ватромет у ноћи.

— Лакше, лакше, превалићете ме...

— Фић, фић, — звижде залутали куршуми и пресецају јечање рањенога на носилима која се клате између четири снажна рамена.

Већ читав сат га вуку по мраку, а проклети куршуми још једнако их стижу и звижде. Трза се несвесно.

Његови ордонанси га носе. Тражили су га и нашли сред жица баш онда када је њин преполовљени батаљон стао да се увија и узмиче после првог успелог јуриша. Извукли су га из жица, превили у некоме дубокоме рову, где је нешто страшно заударало, али се он тада сећао само једне своје ципеле пуне усирене крви и свог исцепаног, крвавог одела што га виде на светлости мале електричне лампе.

Један од ових који дођоше да га траже, остао је опружен и миран горе крај жица, а други је ишао крај носила са завијеном шаком.

Па после носила са четири снажна носиоца спуштају се и пењу уз нагибе, кроз јаруге пуне мочвара, и увек куршуми их прате.

А горе се непрестано бије. Горе је граница. Први наслућени комад њине земље.

И рањеник пита носиоце да ли је и он на граници рањен. Потом би бол због потреса био јачи и он би јечао.

Најзад су угледали неку малу светлост у ноћи. Стигли су.

Крај округлих шатора носила се стицала једна за другим. Лаки рањеници долажаху сами.

Црвено и бело меша се при светлости малених фењера.

Доктори су били уморни и љути.

— Е, то си ти, мали, — Но доктор се није баш томе чудило, — у ногу? а, није то страшно.

— Оо, о, докторе, коске су ми поломљене, стењао је Душко када му лекар стаде пипати криво стопало. Па савладавши бол додаде:

На јуришу сам рањен, у самим жицама, то је било клање. — А он се сећао само оне црне масе мрака и јуришне вике, удара и бодља.

Но лекар је већ прегледао неку размрсану главу.

Ноћ је била хладна, пуна магле, а прве снежне пахуљице стадоше опет промицати.

Око белих шатора на слабој светлости журно се радило, јечало и издисало, а нови рањеници непрестано пристизаху и сви они причаху о клању и јуришима.

Овде су сада товарили рањенике на ћудљиве мазге које се ритале и звечале гвозденом спремом на себи.

И потпоручника Душка метнуше на једну. С друге стране мазге уз страшно јаукање наместише неког брадатог војника коме оба кука беху прострељена.

Мазга је немирна, отима се, бије ногом. А ране жигају и зато се јечи. Као читав товар гвожђа висила је рањена нога под корпом на мазги.

Кренуло се у ноћ.

Дрхти се од зиме и бола. А пут је нераван и мазге ћудљиве.

Само вођа мазге мирно корача и пуши.

Потом се срећу коњи и мазге који носе нејасне товари на себи.

Дрва у ноћи крај пута су као мрачна чудовишта.

Рањени ађутант мисли о јуришу. Да ли је то баш прави јуриш био? Није видео непријатеља, ни клања. Сећа се само таме, неких црних сенки крај себе, оних бодљика на жици, али се сећа још и оних многих у р а! и задовољан понавља у себи:

— Јест, рањен сам на јуришу.

Одмиче се све више и више. Онај брадати рањеник тек јекне а као одјек дође му подсећани јаук официра. Пуцњава се све слабије чује.

Најзад је и он дошао на ред.

Лежао је на леђима у слами сред дугог низа рањеника, и чекао да га понесу у операциони шатор. Крај њега је неко крклао у ропцу. Видео је само крваву пену на уснама тога лица крај себе које беше црно као неког давно погребеног. Склопио је очи.

— Дај тога са ногом.

— Лакше, официр је.

— Шта мари, има их данас много овде.

Сећао се само како се зарио нож у рањено месо ноге и почео да сече, и како је рикнуо од бола, после је ућутао, само су му груди високо скакале и дисао је тешко. Скочио би, отргао би се, да га десет руку није приковало за сто.

Хуктао је, стењао је док му једна сонда продираше рану, и једне пинцете чупаху куршум из разрезаног меса.

У глави му беше прво страшно топло, после свест поче да се мрачи, знојио се јако по челу, али се ипак није онесвестио.

Најзад када му лекар показа куршум стегнут у пинцети и сав крвав од његове крви, он се одједном засмеја задовољно, гласно, и осети како му је нога сада бескрајно лакша. Свршено је и то.

Однели су га сада у други шатор и ставили понова на сламу. У шатору је било све тамно.

Целу ноћ је чуо топот мазги, јауке и јечање рањених.

Најзад се платна шатора стадоше да беле и постају видна. Она су била тешка, пуна ноћне и јутарње влаге.

Чуло се како у даљини грми.

— Кајмакчалан... рањен сам на њему, на јуришу, — мислио је рањени ађутант и био је срећан.

Глава његовог суседа је у дебелим завојима. Изгледа да не спава, јер су му очи отворене.

— Јесте ли и ви рањени на Кајмакчалану?

Сусед са увијеном главом ћути непомичан на слами.

— Ваљда спава, — мисли Душко — а што су му очи отворене?

Сад се он мало издиже и виде да су оне очи исувише пуне нечег белог, укоченог, а да се сред широко отворених уста смејаху криви зуби.

Сусед је био миран и непомичан.

Дан је свануо давно напољу и бледа светлост пала је кроз разрез на шатору на ово ружно, умрло лице, жуто као и слама крај њега.

Бректање мотора.

Врата шатора се отварају. Болничари се помаљају, и прихватају опружене рањене са сламе.

Понеше и њега, рањеника са јуриша.

Мали зелени камионети са црвеним крстом стајали су на још залеђеном путу.

Једна мала Енглескиња са лицем мршавим и ситним, и шишаном косом помаже да официра сместе у кола. Осети додир једне мале женске руке на својим плећима, и уздрхта лако целим измученим телом. Нека нова радост запали му побледело лице, и он беше срећан јер је понова угледао жену.

И све борбе, и сви болови и све блиске смрти одлетеше као давни мучни снови у заборав ноћи, а ако су још остале ране, оне су биле ту да се једнога дана доле у хуци Солуна каже:

— Рањен сам на јуришу, у самим жицама. Ох, какво је само клање било!

XI СПОКОЈСТВО

По земљи су били редови носила. Над њима је било лишће липа и сјај

солунског неба, невидљиве ласте и једна далека залутала песма. Ваљда каквог пијаног морнара. Под људима је шкрипао шљунак алеје. Лежали су сви мирни и чекали. Понеко је ипак плашљиво стењао.

Ширили су своје потамнеле очи, јер је ово било необично. И овде се дизала околу њих дрвета, па ипак није ништа грмело ни праскало. Улицом су мирно промицали трамваји. Само су тамо унутра у сали блистале пинцете, сонде и оштри хируршки ножеви. Понеки очајни јаук се извио као ужас, потом су долазили други краћи, пригушени.

Ови сви напољу, у носилима, под крвавим крпама, знали су да и њих то чека, и страх им је стискао желудац.

У предсобљу су их скидали. Одело је сечено ножевима и дерано.

Исекли су му чакшире, раздрли веш са њега, и онда га голог унели у салу. Осећао се неугодно, јер се много чупавих женских глава мицало и нагињало над столовима.

Околу је било пуно крвавога меса. До њега на другоме столу лежало је нешто кратко. Видео је само смањене крваве бутине, али је онда осетио страشان бол у нози. Нагнута болничарка почела је да расеца завој. Тада се сетио свога голог тела, које је било прљаво и жуто, и хтео се руком заклонити...

— Чему? као да се насмешиле женске очи.

Погледао се, насмешио. Опет је бол прошао кроз њега.

Склопио је очи и опустио руке. Почели су да раде око његове ноге. Јаукнуо би и уздигао високо мршави грудни кош.

Околу је ваздух био пун задаха крви и јаука. Један Црнац урлао је тако страшно да су напољу рањеници дрхтали од страха. Онда су Црнци натурали на уста маску, стао се гушити, најзад је заспао, и кроз сан мумљао страшне неразумљиве речи. Лекари су

ломили кљештима смрскане кошчице на лобањи, и радили нешто по мозгу, који је откривен дрхтао у крви.

Све су кецеље биле кржаве, а само су болничарке биле насмешене.

Потом се Душко нашао у мрачној соби и на зеленој светлости видео костур своје ноге. Около су прштале варнице.

— Фрактура, констатовао је лекар, и покренуо полужицом те је оно прштање престало.

Онда су га пренели у белу бараку.

У суседној соби је неко свирао у виолину, а по парку су промицали рањеници. Осетио је радост због спокојства, јер је овде све било тако мирно и чисто, али му је само било чудно што га нико не пита где је рањен. У његовој соби је био само још један пуковник. Био је дебео, и старешински је климнуо главом на њега. Доцније је сазнао да се зове Веља. Он није чуо за Кајмакчалан, јер још није излазио на фронт. А новине и онако ништа не доносе.

Потом је ушла болничарка, она иста која му је секла завој, и донела чашу лимунаде. Душкове усне биле су испуцале и бледе.

— Рањеник са Битоља?

Ово га је већ љутило. Знају једино за Битољ.

— Не, са Кајмакчалана...

Жена га је смешећи се гледала, јер још није чула то тешко и дугачко име.

— Кајмакчалан, 2525 метара...

— Какав сте ви леп дечко...

Болничарка га је помиловала по прљавој коси.

У бараку је ушао чупав пекиншки пас и зацикао пакосно.

Пуковник Веља је дозивао:

— Баронице, ремаатизам, није добро...

И правио је смешне, сулуде покрете.

Бароница је скинула са сточића боцу, и показала пуковнику да седне. Узела је његову чворновату, маљаву ногу у крило, И њени танки прсти почели су да лете по прљавој кожи.

Пуковник се смешкао задовољно.

— Видиш, — говорио је доцније Душку, — кажу да је бароница, и да је богата, има аутомобил, а ништа се не либи, и ноге да ти опере, и ето мене сваки дан масира, а мене тако жига, и срце ми не ради добро...

Потом се поверљиво нагао.

— Знаш овај лекар Француз баш ништа не зна, одмах шприца кинином, и срамота човеку да каже где топломер међу.

Тако је из пуковникових прича Душко сазнао за све болничке историје. Знао је коме лекару треба платити па да се добије боловање, и најзад сазнао да он лежи у Мијином кревету.

Био је најављен велики број нових рањеника, те су старе растурили на све стране. У команде, депое и Африку. Мију су и против његове воље однели за Бизерту. Отпутовао је великим санитетским бродом, који је дању ширио огромне црвене крстове на беломе телу, а ноћу ипак пловио са погашеним светиљкама.

И Душко је одједном осетио тугу као да лежи крај нечијег мртвачкога одра.

А пуковник је и даље говорио, а највише о својим болестима. Шта их је он само имао.

У том се на вратима појавио насмешени велики Жан из Провансе и јавио да је ручак готов. Пуковник је одмах скочио с кревета, и када је успео да на жуљаве стопале навуче папуче, отклатио се у суседну собу, где су ручавали. Мали Анамит је носио Душков ручак на дрвеној табли.

Из суседне собе се ускоро чуо пуковников глас. Протествовао је што их једнако кљукају сардином.

Ипак је неко задовољно звиждукао под липама.

XII КРАЈ МРТВАЦА

С

ва гробља била су те ноћи тиха и мирна. На турском гробљу у Зејтинлику дремали су кипариси, крај Вардара платани, а у Св. Ђорђу блештале су мермене плоче на месечини. Једино су била тужна дуга војничка гробља на којима су расле само ниске поворке крстача.

У болницама је било тако тихо и тужно.

Душко је лежао на леђима и слушао како крчи кроз груди рањени Рус. Тога је дана са сузама молио болничарку да га извини што су га тако са прљавим ногама донели. Био је рањен негде крај Црне Реке. Њих двојица су били сами у соби, јер су пуковника пре два дана послали у депо.

Једна сирена је пиштала негде далеко у ноћи.

Душко је био будан и хтео је да мисли на бароницу, али се кроз прозор видела једна нагнута грана, и она му је мењала мисли. Под сваким дрветом је по неко погинуо. Чак и кувар Цоња. А када је он зарио ономе двосечни нож у груди, над њима није било лишћа, већ само тамни, стиснути свод неба. А сви тако једнако јаучу. И овај кад су му заболи бајонет у груди, и онај кога су вукли за преломљену ногу, да му је глава ударала по камењу. Све су их бацили у јаругу. Рус сад кркла и јечи.

— Ипак Казимир има право. Зашто да слични сличне убијају?

Прозор који је дотле био затворен као да се отворио. Неко га је прекорачио и ушао у собу.

Очи се Душкове рашириле.

Црна прилика ишла је право ка њему. Одједном виде замахану руку над собом.

— Ау... дрекнуо је и скочио у кревету.

Уздрхтала рука окренула је дугме. Светлост се расула по соби. Само је рањени сусед све јаче крклао. Лице му је потамнело. Две постеље биле су беле и празне. Сутра су требале да приме рањенике. Прозор је био затворен и никога у соби није било.

Душко је дрхтао и даље. Срце му је ситно, плашљиво лупало.

— Он је, он је...

Није се први пут та сенка јавила крај њега. Јаукао је ноћу у сну, викао и скакао помамљено. Увек је тада не кога тражио. И увек је чуо јаук у ноћи.

Пио је жедно млаке воде са стола. Било му је бљутаво по устима. Рус је упола отварао већ самртничке очи. Поново ј е уврнуо дугме. Опет је настао мрак у коме је и даље онај крклао из грла.

И он се хтео да пита:

— Зашто се људи убијају... али се нешто збркало у њему. Бол је био непријатан, али се он сетио како бароница има витке чланке, и како болничарке гледају крвава, гола тела мушкараца... сећао се других који су били задовољни што умиру... То им је било највеће дело њино... и својег огромног пијанства када је био на јуришу... и туђих радости, и крклања овога Руса... и није разумео ништа.

У ноћи је пукао топ, потом други, и експлозије су затрештале над градом. По небу се поклизали зраци рефлектора, севали су љутито шрапнели, и грмели топови са лађа. Чула се нека хука, брујање. Сирене су плашљиво пиштале.

— Цепелини, будили се рањеници.

— Аероплани, тврдили су други.

Но нико није чуо експлозију бомби. Настала је поново над градом тишина. Пробуђени су поново поспали. Само је у лекарској вили светлео један прозор.

Био је још будан, и чуо како тихо шкрипи песак у парку. Кораци су били лаки и све ближи. Он је познавао те ко раке. Одједном су врата шкрипнула, и нешто бело појавило се. Стресао се.

— Зар опет?

Покренуо се у кревету.

— Пст.

Једна мека рука пипала је по јастуку. Додирну његове косе. Осети топли дах пољупца. Рука се зари под његов лаки покривач. Уста су клизила у пољупцима по њему. Осетио је пољупце на мршавим бедрима. Сулуди занос, већ давно заборављен, обузе га. И он пружи руке. Одједном кревет зашкрипа под теретом, и он осети топли загрљај жене. Опруге почеше да певају. И цела соба отпоче да пева, само оно крклање као да постаде ропац.

Душко је лежао под теретом заваљене главе, сломљен а опијен, и слушао како ропац постаје све краћи.

Одједном је нешто закрчало страшно. Терет се скинуо са њега, и за тренутак је настала тишина.

Чекао је. Као да је неко главом ударио о зид. Ништа се више није чуло.

Дугме је кврцнуло и светлост се упалила. Душко се издигао у кревету, и видео два страшна укочена ока, и бароницу Ивон која се нагла над мртвацем.

Рус је био нздахнуо.

Дошао је дежурни лекар и болничари и заклонили су мртвог малим заслоницом.

— Но, тако може остати до зоре... вама не смета? не? обратно се лекар Душку, који није ништа разумео.

— Ни најмање.

Ивон се тек тада сетила, да се извини лекару што је дошла само у лакој кимону, кроз који се прозирало њено голо тело, да обиђе овог тешког рањеника.

— Ипак је умро, додала је убедљиво.

Онда су сви пошли.

— Да вам оставимо светлост, рашчупана Ивон питала је Душка.

— Ех, не треба...

Најзад су сви отишли. Мртвац је био миран, није кркљао више, и све је било тихо у соби. Опет су мало доцније тихо јаукнула врата.

Опет се кревет увио под теретом, и мртвац је могао да слуша песму металних опруга.

Крај врата је нешто гребло и скикало љутито.

Љубав је крај мртваца имала нарочите дражи.

ХИИ ПОЛОМЉЕНА КРИЛА

П

адали су авроплани на Фландријским равницама, невидљиви у магли, док се у ваздуху лепршао шум њиних поломљених крила као бекства јата преплашених тица, и док су доле каналима уморно текле црвене раскаљане воде. Преплашено су клеветали митраљеци.

Падали су авроплани кроз румене облаке у пламенима над Изонцом, и за њима су стајале у зраку дуга права повесма дима као над жртвеницима праведника. Поломљени костури су ломили жуте трске у Пинским баруштинама, уз праскави шобот вода на које се враћало избачено блато, и уз плашљиве крике дивљих патки са црвеним кљуновима.

А свуда се вукли каљави ровови са уморном, покиданом мрежом жица, вриштали су митраљеци и урлала чудовишта. Мали, каљави пешаци умирили су незнани, затрпавани блатом, које е скакало у црвеним стубовима. На земљи су људи копали нове јаме: ровове и гробља.

У зраку су падали авроплани.

Обртале се елисе и зујали мотори.

И опет се сјајне елисе вртоглаво превртале.

Ноћ је била хладна, те је по сасушеној трави било још иња. Тамо негде где је исток, небо је требало да се румени, али је свуда још било магле. Један се пилот сањиво протезао.

Отегнута, неразумљива песма пробијала је однекуда. Можда се њоме кравио смрзнуги стражар. Малгаш из Амбонга или туговао жути кувар са Меконга.

Дуги прашњави ангари и мале колибе будиле се. На колибама прозори су били од хартије, а по зидовима су излепљене слике нагих жена. Помаљале се нове чупаве главе. Шкрипала су крила апарата које су померали.

Два нова и сјајна стајала су спремна у зврци мотора и чаробним обртима елиса. Капетан Восел је намицао кожни шлем на главу. Под комбинезоном се гужвало ново одело и жежиле медаље. Говорио је да треба бити кокетан у смрти.

— Па ми сви због кокетерије и умиремо.

Изгледа да је то Бора рекао.

Неко је викао:

— Павловићу, Павловићу, јеси ли писма написао?

— Бора се окренуо. Неко раздрљених, маљавих груди смејао се са врата колибе.

— Не боји се он, носи свој фетиш на срцу, довикивао је Сергије, који је тек усканао у широки комбинезон. Ипак није био весело и лицем му се разлило жутило.

Около се магла дизала и откривала сву досаду поља битолске равнице, на којој се гдегде дизала минара, и пушили репови прашине над уранилим поворкама камиона. Вукли су на фронт хлеб и слеђено месо у цаковима.

Бора је погледао бомбе окачене о жици под апаратом, и насмешио се. Закорачио је, спустио се на седиште, и прикопчао широки појас око струка. Није видео бледо Сергијево лице, мада се овај једнако окретао. Бора се смешио.

Тамо је у станицу улазио воз уморно стењући, а путевима су једнако јурили камиони. У селу се јуначили певци и послани из ескадриле дирао румено, босо девојче.

Сергије је радио на апарату. Хука се мотора удвојила, авиони се затресли, и један за другим полетели преко смрзнуте земље. Ускоро точкићи нису више ништа додиривали, и две велике тице лебделе су у зраку.

Све се доле смањивало под њима. Топили се ангари и логор. Видело се још само како се трећи апарат, њин мали заштитиник подигао увис.

Кључала је под њима и бежала смрзнута равница и жута села пуна штабова и стваришта. По равници су текли путеви као реке. Равница се таласала, и лагано се као гомиле црних корњача дизале планине. Непрестано се пели увис. Барометар је све више падао.

Ветар је ударао све јаче у лице заштићено наочарима и подбратком шлема, и Бора се сећао да га је неко некада љубио. Влажни мали пољупци остајали су као траг сладострасног пужа по њему... устављали се на уснама, које су пиле...

Около је све било плаво и хладно. Бора је слушао неразумљиву причу ветра и зујање елисе. Доле по врховима планина је било снега, преко кога је трчало јутарње сунце.

Бора се сећао жутога платана под којим је умирало мршаво претучено маче, и невидљивих лептира које су само самртници могли да виде.

Беле пруге по гребенима били су ровови, а прашина је димила крај топова у дејству. Беле бразде се множиле, дужиле, укрштале. Земља је била пуна белих мравињака.

То су били наши. Шуме су биле збијене и црниле се. Беле стене мешале се са белим рововима. Све је изгледало као нека огромна разастрта карта. Изгубили се већ ровови, и пушиле се нове батерије. Сада, ове су биле туђе.

Аероплан је правио спирале. На небу су били светлосни лукови, а доле је зјапио понор провалија и шума.

На апарату су тихо крцкале спојнице и везе.

— Крц, крц... — то је било тихо наговештење, скоро претња.

Пилот се умно сагибао, радио и авион је кружио над белим и жутим пегама на земљи. Видели се ситни људи како беже.

Бора је повукао за ручицу. Нешто се откинуло. Апарат се затресао. Опет. Четири пута се велика тица плашљиво затрела.

Доле су већ летеле певајући бомбе, избијао дим и пламенови, бежали и умирали људи. Дим се лепршао и смешио над срушеним колибама.

Са свих страна из гнезда покривених сувим грањем дизале се увис митраљеске цеви. Нишанције издужене на леђима узимале су одстојање и сипале ватру из дугих реденика. Клокотали су митраљези. Они горе у зраку нису чули јаук зрна која се расипала и лутала, да се доцније уморна у завијеном луку поврате на земљу. Грмеле су и цеви топовске.

У зраку се апарати раставили. Већ се Восел окићен шрапнелским димовима враћао натраг. Његова велика тица је дрхтала рањена. И мали Њепор је бежао за њиме, јер није волео мирис сумпора.

Све је чешће грмело у зраку, авијатичари грмљаву су једва и чули, али су са ужасом гледали беле и црвене димове испод и крај себе. Пилоти су радили све брже, а језа је трчала испод кожом постављенога одеда.

Изгубила се чежња далеких летова и песма арлекина у зраку. Ваздух више није љубио пољупцима већ шибао канџијама. Осећала се само доле бездан земље, видели пламени шрапнела и почела да чује грмљава. Апарат је била слаба играчка у бескрају. Неко се на њега пењао, улазно огроман тежак и страшан.

Два гаврана се појавила далеко на видику. Расли су. Долазе. Велики стари ”фермани” су бежали преплашено од димова и ових претећих тица.

Бора се окретао. Тице су имале црне крстове на крилима, н непрестано расле. Што већ Сергије не лети брже?

Одједном нешто светло стаде промицати. У зраку се сплело безброј правих светлосних конаца.

Апарат се немоћно тресао н споро бежао. Восел је већ био измакао, а ”Њепора” није више нигде било.

Два туђинска авиона, као два витеза крстоносца устремила се на заосталог. Сигурно су пуцали из митраљеза, јер су нафосфорисана зрна непрестано цртала светле пруге по ваздуху.

Удар у раме гурнуо је Бору у ивицу апарата. Оловни бол се налио у руку... нешто пуче и огромни пламени водоскок шикну пред пилотом и зали апарат. Метак је запалио мотор. Сергија нестаде у пламенима.

Запаљени апарат се затресе као смртно погођена тица, занија, и полете право ка земљи остављајући дугу заставу пламена и црног дима за собом.

Горе се смејали крстоносни аероплани.

Лице му је натопила запаљена течност која је спржила очи, и запалила цело тело. Огромни пламени зуби раскидали су га страховито... још један тренут осетио је сем бола да пада у бездан... потом је бол као ужас згрчио цело тело које је цврчало у пламену.

Апарат се рушио. Одједном последњим покретом запаљене руке Бора раскида већ прегорели кајиш око себе, и у стрмоглавом лету, као запаљени метеор полете сам ка земљи, док је апарат у пламенима лагано тонуо, тетуралујући ка земљи.

Са свих страна су искакали из ровова и камених заклона војници, И гледали црвену смрт у зраку.

Запаљено тело је уз тупи удар треснуло о земљу.

У ваздуху се још лепршала запаљења крила, потом се преломила и све се уз хуку срушило у реку. Војници се чували дуго да приђу усијаним металним комадима. Пред рововима, крај дрвета свег изрешетана куршумима дуго се пушило црно размрскано тело.

Дубоко у ноћ патрола се кренула из плитких ровова и вукући се лагано дошла до већ уташеног људског огњишта. Тело је било гомила угљена. Скупили су угљене остатке у шатор — тада је при померању избио смрад спеченог меса — и донели га пред батаљонски заклон.

Док је нови командант, мајор, који је судећи по лицу волео исувише коњак, наређивао да се телефонира у пук, Казимир је изашао испод стене и загледао се у црне остатке. Одблесак од ватре пао је на угљенисане кости, и изгледало је да се једна разломљена вилица осмева.

Казимир је дрхтао у грозници и грозно кашљао. На жутом лицу избила су два румена печата, и између војничких шлемова и бајонета његове су очи дивље светлукале. Грцао је кроз кашаљ...

—... Лудило злочинаца гомила своје жртве... жртве уједините се... не убијајте мале, оне које у смрт, као и вас, гоне други... бацајте оружје... једина је истинита велика, вечна љубав над нама... бацајте...

Тада је загрмео страшни глас мајора, и на светлости ватре затресли се његови усправни бркови. Војници се узмували. Нешто се десило.

Ускоро, док су четири војника копали у ноћи јаму за угљенисане кости, и погребно звонили ашовима, Казимира су спуштали везаног под стражом доле ка јарузи.

Борове шуме се црнеле на месечини. На рововима су клепетали митраљеви, и њина зрна су тужно јаукала у светлој ноћи.

XIV СТУДЕНТ СА ПЛАВОМ БРАДОМ

Стрељали су Казимира.

Револуционарни сеизмографи бележили су све нове потресе. У Шампањи је десеткована бригада побуњена због непримљеног вина. у Аустрији су вешали Словене. Гладна су деца умирала. Свуда су војници бацали оружје и предавали се. Зато су стрељани они, који су остајали.

Ваздух је био окужен, и црвена болест се као куга разносила.

Ипак су зато још увек милиони пуцали кроз пушкарнице, јуришали на жице и умирали. Смрт је била свугде и на сваком месту.

Казимира су спровели у пуковски штаб, пред којим није било двобојне заставе. Дуге мршаве руке биле су му чврсто везане. Тако је наредио нови командант батаљона, Алекса Љубишић, мајор који је волео коњак и имао чворуге по глави. Он је говорио да све бунтовнике треба пострељати. Казимир је био прва жртва.

А свему су томе крива два авијатичара који су нашли да баш над њиним рововима заједно у пламену умру.

Сушичави писар стајао је пред чађавом колибом команданта пука између борова, низ које се сливала смола, и жедно мирисао њен опојни мирис. Рамена се непрекидно тресла, а усне се понекад обојиле крвљу. Најзад су га одрешили, и ту се

целу ноћ смењивали дремовни стражари, слушајући како праште пушке на рововима, и пазећи на опружено, заспало тело болесног бунтовника.

Свануло је. Сунце се помолило над планинама, али у влажну долину зраци још нису дошли. Блистале се капљице на грању, и плакала смола на боровима. Кроз црне шуме лутале су чупаве мазге, а коморције су ишле лено за њима режући тисове штапове.

Преки суд је био образован.

У чађавој колиби од облица и грања стајао је бунтовни грудоболник, и расејано слушао дугу оптужбу, коју је мајор са чворугама на глави читао. Док се тамо низали докази, оптужени се понекад осмехнуо и погледао плавим, упалим очима најмлађег судију. Мирни студент, коме су навукли официрску блузу, склањао је своје уплашене очи. Око лица му се сплела дуга плава брада. На отвореним вратима су стајали стражари, и тупо се погледали преко натакнутих бајонета.

А судија, студент—потпоручник, питао се:

— Зашто, зашто људе убијати?

Капетан Дановић је збуњен гледао у своје цокуле, и врхом окованог штапа закачио подерано пенце на њима.

Али су мајор и две судије крај њега знале да је дужност војних судија убијати, и зато су им се већ на уснама урезале речи:

— На смрт.

Дановић је остављао штап, грицкао нокте, кијао, вадио мараму, и видећи да оптуженог изводе, мараму дуго савијао. Гласало се. Мајор је рекао да се овога пута неће почети од најмлађега.

Већ се трн пута поновило:

— На смрт.

Дановић је плунуо у страну, лупио штапом о цокулу, и рекао: ”не, за редован суд”.

Само се најмлађи судија, студент са плавом брадом, уплашио. Бројао је дугмета на масној блузи и хтео рећи: не, када се на њему уставео тешки поглед мајорских очију. Пара од коњака је јурила на њега. Изгубио је главу, и док је очајно гледао на отвор, кроз који су оптуженога извели, његова рука, вођена погледом мајорским, написала је дрхтавим словима:

— На смрт.

Стрељали су Казимира.

Када су у дубокој јарузи запраштале пушке, студент судија чупао је ретку коврцасту браду, и очајно ридао у празној колиби:

— Зашто, зашто су човека убили?

Напио се коњака, оставио колибу и пошао ка рововима. Презао је од сваког пуцња. Шуме су биле пуне влаге и мириса смоле. До њега је допирала песма реке у клисури. Крај једне стене осмехнуо се војницима који су резали конзерву. Они га нису ни спазили. Изашао је врх самих ровова, и погледао празни самртни простор пред њима. Видео је и изрешетано дрво где је у пламенима...

Граната је страшно треснула, полетела су парчад и дим, и очајник са округлом брадом побегао је под стену. Није више мислио на стрељаног Казимира него на страх од смрти.

— Убићу се, рекао је, и то је записао у свој нотес. У њему је писао још дуго и то су све биле речи Казимирове, речи о братству и побуни. Огледао је дуго свој тешки револвер, напунио га, очи му се напуниле суза и притиснуо цев на слепоочницу. Хладан челик га је опржио.

— Грам—грам, рикнула је грозно граната и бачила земљу и густ дим на њега. Парчад су звонила по стени, а он сред дима седео је блед, неповређен и држао револвер у рукама. По бради и коси му је било земље. Спустио је револвер, истресао земљу из власи, и сетивши се да шлем чува од парчади, стави га себи на главу.

Није се убио, али је и сутрадан ту одлуку записао у нотес.

По цео дан су грмела зрна артиљеријска по коси, рововима и шумама, а ноћу су клепетали митраљези и праштале пушке. Људи су непрестано умирали. Сваког јутра и вечера су закопали неког.

Потпоручник Матић, студент са плавом брадом, бојао се смрти, али је ипак ноћу погурен блудио дуж ровова. Војници су дремали огрнути шаторима, трзали се из сна, и гледали преко пушкарница на изривене падине брега пред собом. Будне сенке су шапутале полугласно, и на дну ровова скривале ватру цигарета. Одједном би залупале празне конзерве на жицама, припуцале пушке, и онда би се све пре нуло. у грмљави је студент дрхтао јако и дуго, заклоњен слабим грудобраном од цакова и тако остајао све до зоре. По дану је спавао под стеном буђен само треском експлозија. На Казимира је заборавио, непрекидно пио коњака, и увек мислио на самоубиство.

Потом су једне ноћи дошли неки нови људи и сменили их. Лупали су спремом и сандуцима, које су носили, командантским столицама и плеханим пећима. Телефонисте су откачињале и намештале своје апарате, а по рововима су официри дуго један другом предавали дужност.

БОМБЕ

Са ватром не прилази

написао је неко оловком на дашчици. Ту је била земуница у којој су крај сандука са бомбама, послани на жару варили чај за официре. Чајем су они који одилазе гостили оне који су остајали.

Смењени војници спуштали се узаним каменим стазама, прегазили су Беле Воде, скачући са камена на камен, пели се тешко уз шумовиту Милетину Косу. Псовали су љутито, јер им је низ уморна плећа под сукненим оделом цурио зној, а тешки ранци су резали рамена. Најзад су за косом попадали од умора. Ту је било место за резерве. Они који су ту раније били оставили су пуно загађене сламе, крпа, конзерви и нешто вашију.

Ту је студент Матић прекинуо да води дневник, јер је читаве дане играо карата са капетаном Будом и Дановићем. Говорили су о Мији који им се јавио из Бизерте. А потом су пили коњака и јели говеђе конзерве. Матић их је веома опрезно јео, да не би прогутао удице, које су Немци у Америци при справљању бацали у конзерве. Студент је о томе у "Ратном дневнику" читао.

Већ су били пијани, када је послани капетана Дановића доносио неку шарену боцу.

— Хоћете ли малаге? Узмите, добио сам дивну из Солуна, нудио их је гостољубиви капетан.

Одједном се сећао Душка, и о њему говорио као о покојнику.

— Сиромах Душко је то волео.

Казимиров гроб је био недалеко, али су на њега заборавили. И онако су тих дана опет стрелили једнога.

Војници су примили вино и недељно следовање у дувану. Целога се дана шишали, бријали и прали кошуље на потоку. Свуда се помаљале чупаве војничке груди и леђа месната и бела. Увече је био жагор око кујни где се пушили казани са јелом. Када је пала ноћ, над шаторима се разлегала отегнута песма.

Напред на рововима су пушке клепетале.

XV РАСТАНАК

П

ењали се стрим, неравним улицама ка горњем граду. Свуда се румено и жуто лишће платана смејало над њима. На малим трговима звиждукале су чесмице, а шедрвани су певали хучно, једнолико.

Душко се кривио у ходу и нарамљивао рањеном ногом. Његов штап је звонио по неравним каменим плочама. Очи Ивонине биле су пуне радости и због ниских камених зидова, и прљавих фењера, на дрвеним дирецима и због нагнутих доксата. Све је певало по улицама. Чак и два стара дервиша крај срушених зидина џамије.

Лутали су дуго и Ивона је задовољно слушала тешко дисање Душково. Она није била уморна и њене су груди весело дрхтале. Пуштала га је да иде испред ње да би га целога гледала.

Улицама су цикала весело голишава деца, и лупале дрвене нануле. Промицала је покоја црна прилика хануме. На тргу је под платаном достојанствено шетао критски жандарм.

Потом је нестајало ћепенака и тргова, и стиснули се само камени зидови, у којима су дремале ћутљиве капије. Тешки звекири су уморно висили на њима.

Душко је био горд због своје ране и жене са собом, и било му криво што су уличице пуне, те их нико не може да види. Њихове су стопе остајале девички читаве по прабини. Нико није улазио у њих.

За тренут би се под њима кроз какав пролом расуо цео Солун, и они су гледали како гмижу прљаве кућице, лудују високи минари, и далеко по заливу блистају бродови...

Али је Ивон гледала у рањеника.

— Волим твој врат јер је тако мрк и снажан, и твоје кукове јер су уски, и мршаве чланке...

А он је тешко вукао рањену ногу, лупао окован им штапом, и смешно се задовољно.

Свуда се над зидовима наднело дрвеће и његова сенка је била тешка и хладна. Он се плашио дрвећа, али је волео жуто лишће плећатих платана. Под платанама још нико није погинуо.

Опет су промицали прљави турбани и масни фесови. Неко је вукао воду у тестијама, и она је плускала по земљи. Крај белог тулбета шарениле се распете кошуље.

Лутали су дуго по џамијама и црквама. Провлачили се кроз ниска вратанца, вукли се дуж прљавих зидина, читали натписе под сводовима и застајали под колонадама зелених и белих мермерних стубова. Ту је мушки жедно грабио женине усне. Потом су гледали дуго мозаике на којима се благо смешили анђели, и заштитнички ширио руке Свети Димитрије.

Уморили се од мозаика, пољубаца, тишине цркава и прљавих чувара, који су једнако пружали руку, па су бежали на улицу, дуж којих су Турци гонили веселу магарад, и јахали енглески возари на гојазним мазгама.

Небо је било запаљено, а продавци новина су певали нешто о новој влади.

Најмили су турску кућу у старој вароши. Имали су у њој наргиле, стару беззубу служавку и пуно шарених мачака које су све сладострасно маукале.

Све им је то, сем мачака, један стари Јеврејин набавио.

Лудовали су као деца. Врата су им на улазу била ниска и окована, а дрвене су степенице тужно јаукале. Њихова велика соба мирисала је на мољце и на нагризено дрво. Китњасте долапи су били потамнели и црвима изгризени. По поду се вукао шарени ћилим и уморни чупави јастуци.

— Не гледај. не гледај овамо...

Ивон је отворила долап, и брзо смицала одело са себе.

Наслоњен на дрвену решетку прозора Душко је гледао кроз лишће нагнуте гране, како се два босонога дечка чупају за косе. Чуо је Ивоин смех и окренуо се.

Навукла је неке провидне шалваре, намакла на груди исечени јелек, а на босе ноге на макла гривне и златом везене папуче. Бацила је вео на лице и правила сулуде покрете трбухом.

Тада је свукла и њега, замотала га у чудно одело, утурила му чибук у руку, а фес на главу, и као робиња пред пашом заиграла похотљиву игру.

Обоје се смејало. Женине су косе биле пуштене и луде, а њена су уста била развратнија од трбуха. Бацали су све са себе, сплели се сред чупавих јастука, и тада се зачуло њино уморно дисање.

Исушено дрво долапа је пуцкарало, а грана дрвета је лако гребла о дрвену решетку прозора.

Чупави пекиншки псић туговао је усамљен у болници.

Дан је био њин. Душко је изашао из болнице са једва зараслом раном, а бароница је пратила транспорт за Бизерту. Говорила је да је свему томе крив љубоморни Роже, а можда и сам шеф.

Још је овај дан био његов.

Аутомобил их је носио прашљивим путем кроз бараке и логоре. Тешка зелена кола се тресла и енглески возари су поздрављали одсечно кратким бичевима. У Микри су стоварили храну са бродова. Залив је био пун димњака и јарбола. Са торпиљера су пуцали топови и гађали пловеће мете по води. Над Седесом је кружио школски авион, и покушавао несмеле вираже.

Ауто је јурио и остављао свима прашину као поздрав. Душко је гледао пуста изгорела поља крај Лутре, где су некада били њихови логори. Осећао је тугу што је све то тако путо и празно. Вршили су ту јурише у кошуљама и са ранцима на леђима; небо је тада горело над њима, они су освајали куће и ограде, све је било весело, после се враћали у логоре и пили дуго под вењацима од исушеног грања.

И код Галатишта су били њихови логори. Ту су радничке колоне правиле друмове, а они се купали у потоку усред бодљи од купина и весело врискали.

Сада није било више никог. И увек су људи некуд одлазили. И умирали.

Прљави сељак је терао путем мршава магаре.

Прошли су кроз село, на газу су испљускали кола водом, и сада су ишли неравним каменитим путем. Једна је гума пукла, и кола су стала.

Оставили су кола и шофера на путу, а они се верали падином кроз жбуње и бодљикаве четинаре.

Пењали се каменом стазицом. Ивон је дизала високо сукње и плашила се скривених змија под камењем. Лишће је шипрага било тамно и невесело климало на њих. Али се зелене ивице на врху планине весело смешиле. Пењали се.

Са заравни су гледали цео залив под собом и трвђаве Карабуруна, и ситне бродове на мору, и мостове на Вардару, и далеки Олимп и Солун, велику прљаву мрљу, пуну шиљатих џамија. И около су играли логори и ваљала се ситна прашина по путу. Све је било весело и тужно.

И потом је све одједном полудело, и магла је пала по свему.

Жена је лежала на осушеној трави радосна, и груди надражених мирисом смреке, врискала је као срна у радости, и уједала помамљено. После је била мирна и срећна као пчела која се напунила цветног праха.

Небо је било задовољно и плаво, и мале бубе певушиле су у зраку.

Шофер је напунио испуштену гуму, мотор је опет забректао, а прљави грчки поп из Галатишта, коме су бацили две сребрне драхме, благосиљао је љубавнике и кола.

Душко је стајао на молу тужан, и није опажао да је било још много њих као и он тужних, и да је међу њима био чак и зубар Роже. Он је пољубио разнежен малог пекиншког пса у његову мекану длаку.

Душко је веровао да је то што осећа чежња за боровима и смрекама изнад којих излећу језици дима, а испод којих увек понеко погине. Зажелео је опојности када се погурен јури у фијуку зрна. Хтео је покрета.

Са бојишта су непрекидно стизале победничке вести.

— Ипак је лепо убијати.

И велика опојна визија рата је прошла кроз њега. Само је тамо била радост.

Велики бели брод је ишчезао, само се његов дим још вукао над водом. Са мола се један по један од тужних губио. Већина их се потом опет нашла код "Флоке".

И Душко је расејано добовао прстима по столу, гледао мале чистаче обуће и црвену косу једне проститутке. Осећао је жеђ и поручио је малине са кремом.

За његовим столом је седео шпијун, и иза раширених грчких новина слушао шта говоре два официра са фронта.

Све је било тужно, досадно и празно.

Душко је решио да се тог вечера опије код "Одеона".

XVI

— **Н**о, шта, не треба се толико жалостити... Гарон, још два... all right...

све су те животиње исте...

— Митфорде, ви мислите сувише рђаво о женама...

— О женама и о људима... ипак се треба веселити... ни живот се не жали у рату... жене?... парење то је knock-out... после тражите другог противника...

Дрека их је заглушивала. Партер је звиждао, лупао штаповима, урлао. Хтео је да отера дебелу певачицу са бине. Узалуд се она већ трећи пут повраћала преварена тренутном тишином. Склапала је руке, и почињала песму. На лицу јој је висео осмејак, али су мишићи на голим листовима играли од беса.

Qu'elles-s'en-va... Qu'elle-s'en-va...

Партер је урлао и одсецао речи.

— Но, ето, запљескајте тој жени, пошаљите јој цвећа, и она ће поћи вечерас са вама у постељу...

— Дебела је, бранио се Душко.

Из једне ложе пијани руски капетан неком је непрестано претио празном шампањском боцом.

— Утешићете се... пријатељу, ето узмите Ивету, моју малу... сада ће певати... да, моју малу жену... узмите је за вечерас...

— Митфорде, пијани сте...

— Не, не, узећете је...

Играчица трбухом седела је сред руских официра и објављивала публици:

— Васиљ љуби очењ харашо...

— Ah quelle rosse, љутио се Француз, тумач при руској бригади. Већ је три вечери узалудно салетао играчицу. Дозвољавала му је само да јој поручи боцу шампањца...

— Je ne suis pas bete, moi... бранио се он тада и предлагао на уво друге ствари.

— Garçon, још вискија, пијмо пријатељу, гледајте је... гледајте колена и чланке... сваки крвни створ се по томе познаје.

По поду ложе просипала се сода и виски и квасила нове ципеле Душкове, а он је напорно пио пиће, које је мирисало на растворени карбол.

Три шкотска официра улетела су са виком у ложу. Од руковања му је поцрвенела рука и утрнуло раме. Митфорд је бацао цвеће на бину, а мала певачица слала је пољупце. Душку су метли шкотску капицу на главу, и две црне траке дирале су га по врату.

Авијатичари се пенетрали уз преграде од ложа и освајали више галерије. Неко је пао доле у партер, преврнуо сто, полупао чаше и угњечио српског тајног полицајца.

На улазу се појавила чупава глава.

— Good evening...

— My dear!...

Ивета је утрчала и обгрлила енглескога капетана.

Душко се смешкао. Ивона, Ивета... све се то мешало по његовој глави.

— И њега, и њега, — викао је Митфорд.

Мала није оклевала.

На степеницама се дебела Марија погађала са капетаном из месне команде.

Шкоти су бризгали млазеве соде доле на гола темена. Партер је урлао. Грађани се опрезно склањали. Неко је замахнуо чашом која је прсла на ивици ложе, а враћени комад обранио басисту по глави.

Настала је страшна граја. Рањени је звао у помоћ, и хватало за крваву главу, завеса је пала, партер се комешао и празнио. На вратима се указала војничка патрола. Шкоти су извукли штаповима целу ограду од оркестра, и причврстили је на отворе ложе, које су сада постале кавези. Како је патрола била француска то се Шкоти спокојно плазили на њу.

Душко није знао ништа. Био је сам у ложи... не, неко му је седео на коленима... љубио је нечије руке, и уста...

— Cheri, cheri, пођимо...

Ујутру је лежао у туђој постељи. Успала жена је пребацила своју голу руку преко њега. Њене распрштале подшишане косе дирале су га по лицу.

Душко се извио и исправио. По поду је била испљускана вода, а по столицама њино бачено одело. Кроз прозор се видео кров срушене цамије, Душко је гледао жену, и смешкао се јер је била лепа. Почео је будити пољупцима.

— Биби...

Жена је отворила очи.

Видела је погрешку и насмејала се.

— Ах, мислила сам да је Митфорд...

Ипак је пружиала руке, и привукла мушког. Тело јој је било размекшано и топло. Као и у баронице Ивон.

На улици се чула вика јеврејског продавца.

Ивона, Ивета... Душко се смешкао... све је то било исто... био је задовољан... све су жене зналачке у љубави.

Битољ је пао. Вође су честитале један другоме успех и победу. Одвијале се и завијале дуге плаве троле по телеграфима, и радили су без прекида апарати бежичних антена. Пред штабовима се равњале почасне чете, и делила одликовања. Писари су седели дуго у ноћ по канцеларијама, и писали наређења и похвале.

По штабовима су приређивани свечани ручкови, на којима се напијале здравице победницима. Секција војних фотографа је поново снимила генерала Сараја. Новине су писале о генералима, о уласку у освојени град, о девојчицама и цвећу.

Нови возови рањеника стизали су, и правили забуну по већ пуним болницама.

Над градом је падала киша, те се пелерине из енглеских магацина, и од енглеских војника све више куповале.

Патроле су ноћу газиле блато раскаљаних улица, прегледале објаве, везивале бегунце и пиле по ниским димљивим кафанама.

Били су увек утроје. Ручавали су код "Олимпоса". Ту је било увек страних дописника, виших официра, и понека проститутка. Срби су увек тражили пасуљ са пастрмом.

По подне су пили чај код "Флоке". Онда их је Ивета понекад остављала.

— Сигурно има састанак са оним вражјим Талијаном.

Ипак се Митфорд смешио задовољно. Само се Душко љутио, шкрипао зубима, но није говорио ништа. Онда су њих двојица обилазили куће са женама, или пили коктеле по баровима.

Увече се опет сви нашли на вечери код Бастазинија. Ту је био један седи генерал, много француских официра и сви су много јели рибе и макароне. Било је и много жена. За сто је понекад прилазио и поручник Анђелоти, и стискао обојици руке са осмехом, а пре тога љубио руку Иветину.

Одилазили су у "Одеон". После свршеног програма Митфорд је одвозио Душка својим аутом у његов стан. Био је у маломе хотелу иза Отоманске банке. Тада је Митфорд одводио Ивету са собом. Сваког другог вечера је Митфорд ноћивао у логору Тумулусу, и остављао Душка и Ивету у њеноме стану.

Душко је био задовољан, само је новац нестајао. Храмао је још на рањену ногу. Ипак је морао отпутовати.

Пред командом места задржао га је жандарм, и питао кога тражи. У ходнику је срео кривог иследника који је вукао гомилу оптужби, и гледао све разроким погледом. Цела је зграда мирисала на буђу и просути петролеум.

У предсобљу пришао му је један дебели у чудном војничком оделу, и поверљиво му саопштио, да му за сто драхми може израдити боловање. Онда је наишао и ађутант, његов познаник, иначе гојазни трговац, и питао га да ли има писмо са чијом препоруком. Једва је објаснио да не тражи продужење боловања.

Ађутант је задовољно климао главом:

— Без протекције или новца, ране не вреде ништа... извини.

Командант је наишао и звао ађутанта.

Опет је један обријани пришао Душку, и пошто је дуго грдио Врховну команду, упитао га да ли познаје Аписа.

Душко је одговорио да он не познаје ни благајника од кога треба да прими дневницу.

У чекаоници кашљали су и плували рањени војници.

У соби пред комисијом скидали су их голе, и ту је један дебели лекар љутито викао, да их све треба упутити на фронт.

— Док ваша браћа гину на фронту, ви продужавате боловања...

И онда је на силу хтео да исправи од рана згрчене руке и ноге.

Рањеници су јаукали.

XVII ВЕЧИТА РАДОСТ

У

Острву му је руски прапоршчик извиђач причао о својим ранама

под Пшемислом и о Ђорђевским крстовима. У шатору је био још и улупљен самовар који је заморено врио. Рус је неуморно пио воденом чашом коњака са три звезде, нудио свога ћутљивога госта, и опијао се далеким сећањима. Одједном је престао да говори о јуришима и препадима, и почео да доказује Душку како је он спавао са малом девојчицом из Житомира, а није је дирао јер је имала мале детиње груди и очи чедне и благе.

— А она љубила мења, љубила... и прапоршчик извиђач заносио се том чедном љубави између искапаних свећа на столу и празних боца од коњака.

Неко је напољу ударао у балалајку. Свуда су између шатора промицале зелене блузе руских извиђача. Крај логора је био одсек црвене земље, и низ њега су непрестано војници стрчавали.

Ваздух је био хладан. На планинама је снег падао. У станицу је војнички воз улазио. Он је пристизао отуда где се један живот завршио. Овде је други почињао. Био је тежак и мрачан као и небо над језером.

Нестало је жена, високих кућа и сјајних кафана, улица којима су јурили трамваји и аутомобили и пристаништа у коме се смејали бродови.

"Good bye Picadillis

Fare—well Leicester—Square"...

певала је Ивета и показивала гола колена партеру пуном гојазних официра.

Овде су биле куће мале и прљаве. Горе су биле планине покривене снегом, а за њима су биле друге, исто тако беле на којима се умирало. Страшна досада као мора притискивала је људе.

Осетио је и Душко овде у шатору крај већ пијаног Руса. На лицу му није било вечитог осмејка. Увек се понешто остави, изгуби. Увек по један растанак, и увек по један бол.

Ујутру се Душко кренуо за фронт. Оставио је станицу и Русе крај ње. Свађао се дуго са прљавим, старим командиром неке муницијске колоне, који му није хтео никако коња дати. Када му је Душко показао нешто написано на својој објави, и говорио му о рани на нози, чича је завикао:

— То се мене ништа не тиче. Знате ли ви да сам ја зет војводин?

Тада је Душку пришао поверљиво чичин ађутант, трговац преобраћен у официра, и представио му се. Одмах му је понудио коња и магаре за пренос ствари.

Душко је појахао мршаву кобилу и пео се дуго путањом уз планину. Сипљива кобила је бректала. Код неког села претрпаног балама сена и муницијским сандуцима сео је у мали камион, кога је терала подшишана Енглескиња. Она му није знала да каже да се планина на коју су доспели зове Јурка Кулбелери.

Шуме се белиле под снегом, па ипак је све било суморно. Гране свијене под белим теретом уздисале су. Снег је цвилио под корацама. Већ се било смркло када се дошљак пољубио са дебелим командиром коморе Марџукићем, који га је још влажних усана питао шта се говори о смени, и уопште какве вести доноси из Солуна.

У ниској колиби се димило. Неки су брадати људи седели на баквицама. Иако је одблесак ватре падао по свему, ипак је било тамно.

— Изгибосмо, изгибосмо, завапио је Марџукић, гојазни старешина коморџија, и набрајао је мртве. Можда су због тога његове очи биле пуне суза. Душку су очи сузиле због дима.

Свугде је висило суво месо, којим је Марџукић одмах понудио госта. У једном куту је била гомила конзерви. Отворили су и баквицу са вином.

На вратима се помаљали нови људи. Сви су имали нечег сличног што се утиснуло у њих. Сви су јадиковали. Дугачки туберкулозни наредник је кашљао и питао за смену.

Запалили су и свећу. Ставили су је на сто начињен од сандука, низ кога се сваки дан лој грозно сливао. Неко је извадио карте. Сви су много пили.

Напољу је урликао ветар, пробијао између облица колибе, и повијао пламен. У шталама од грања рзали су озебли коњи, и мазге се ритале помамљено. Курјаци су урликали далеко у планини, и тражили лешеве под снегом.

— Господо, ја немам више новаца, изјавио је Душко када је већ и свећа почела да догорева.

— На фронту новци доносе несрећу, тешио га је неко и са задовољством осећао како га жуље златници ушивени у појасу.

Марцукић је изашао пред колибу.

— Не виде се звезде... биће снега.

Потом су и други излазили.

Ускоро је Душко спавао, на голим цаковима и коњским ћебадима, и није сањао ништа, јер се у главу налило све испијено вино.

Душко је јахао дуго то јутро. Ноге му се уледиле, иако су узенгије биле обмотане сламом. Свога путовођу на мазги једва је видео у магли и вејавици. Снег је утирао траг прошле коморе са храном. Чуло се још како негде у магли лупају плехане канте са пексимитом, потом је ветар све односио. Свуда се белила огромна пустош планине и снега.

Одједном је изгледало да су залутали. Трагова није било. Официр је застајао, али је пратилац замотан башликом тврдио да добрим путем иду.

На превоју нагли талас ветра зграби челични шлем са Душкове главе и баца га далеко у јаругу.

Из магле се указао транспорт промрзлих рањеника. Појава живих људи причини радост код путника. Али је све то брзо прошло. Рањеници су заостали, говорили нешто о ранама и борбама и потом одлазили.

Снег је вејао. Ветар је јаукао са рањеницима. Све се претварало у огромну тугованку досаде и бола.

Смрзнутим рукама војник је покушао да за вије дуван.

Високе борове шуме указале се. Кроз њих просечен пут силазио је у долину. Срушене колибе уздизале су се крај пута. На незалеђеном потоку воденица није

торокала, али се из ње дим дизао. У долини су биле смештене коморе и свуда се димило од војничких ватри.

Живот је почињао.

Два војника носили су на рамену убијену срну. Топао дах дизао се увис изнад њиних ознојених глава. Нежна, окрвављена животиња, меко опуштена о мотки, за коју су јој танке ноге биле привезане, била је још топла, само су јој раширене очи гледале слеђеним погледом.

Крај реке су биле кујне и стене су поцрнеле од дима. На другој обали су била оборена стабла. Вода је хучала и пенушала. То је била весела зимска песма. Крај стена за коље су били привезани мали чупави коњи, и њине велике мршаве главе уморно су висиле.

Кувари су лупали мањеркама, и казанима. Дим се лагано дизао са огњишта. Клисуре је била дубока те се димови нису одозго са туђих ровова могли да виде.

— Боно и цисто... и кувар је озбиљно мешао кутлачом по јелу.

Батаљонски комесар седео је крај ватре и говорио како све баш није чисто. Пламен је прљио његову прљаву кошуљу, по којој је он често нешто тражио.

По реци су скакали с камена на камен војници. Прљаве, брадате коморције вукле су муницијом натоварене мазге.

Друге су коморције крај ватре разговарале:

— Ма како то, људи, кад је Бог стварао земљу да сваком команданту створи по неку стену?

На потоку се указао официр, и вода је пљуштала увис око ногу његовога коња.

— Ево ађутанта, завикале су весело коморције. Комесар се дигао са баквице, чак се и кувари одвојили од казана. Сви се нечем радовали.

Душко се смешио и клатио на коњу, који је газио воду.

Тамо горе са шумовите косе припуцале су батерије. Фијучи се вукли над клисурама, а по другим голим бреговима грозно је грмело. Борове шуме као задуване чете освајале су јуришем неприступачне падине Сокола.

У батаљону се већ и четврти командант променио. У штабу под огромним блоком "Свете Стене" Душко је затекао плавог веселог човечуљка. Рекли су му да је то нови командант батаљона.

— Слушао сам већ много о вама, говорио је рукујући се са Душком.

Искупљали се ордонанси, посилни и телефониште. Нека нарочита радост је све оживела. Није било само Казимира. Али је још раније успут путовођа са башликом испричао Душку смрт писареву. Многих још није било: они су остали по камењарима, чукама, голим косама, свуда где се мали дрвени крстови сада изгубили под снегом. Други су лежали по безбројним болницама.

За долазак ађутантов сазнало се и по другим димљивим земуницама. Почели су да долазе официри. Стазом између стењара клатио се мало погрбљени капетан Дановић и звонио окованим штапом по камењу.

Сви су питали о новој офанзиви, смени и зимовнику.

Капетан Дановић је наредио да донесу коњак.

Око стене су чамили голи, рањени грабови. Јаружицом која је водила ка рововима промицали су војници и вукли мањерке пуне топлог јела. Пушиле се. Горе за ровом је страшно грмнула мерзерска бомба, и њена се огромна парчад уз јаук ковитлала по зраку. Из пука је убрзо телефон звонио и питао где се та последња експлозија догодила.

Душко је имао осећање да је то настављени живот, који се никада није ни прекидао. Причао је овима који нису планине напуштали о Солуну, болницама и женама, али му је изгледало да је и за њега то само прича.

Опет је грмело горе по рововима.

Ровови су били бели.

Гребен покривен снегом руменио се на зимском сунцу. Покидане бодљикаве жице и изваљена крстила пред њиме светлукла су снежним украсима. Гранате су пролетале, и правиле црне ране на белим падинама.

Овде заклоњени стеном војници су зидали митраљеско гнездо. Тупи пијучи су звонили по камењу. Забодена у широка уста рововског топа, крилата бомба је чекала скори смртоносни лет међу туђе људе.

Све је трептало у снегу и сунцу. Све се нечем радовало. И војници који су погурени промицали кроз плитке ровове и скидали бодљикаве жице, и мазге које су јаругом доносиле муницију.

Душко је осетио како се из њега шири бескрајна радост и љубав, те се лагано пео на бели грудобран рова. Свуда се расуо бескрајни сплет гребена, планина, јаруга и шума, све је блистало и свугде су трепериле сјајне пеге у зраку.

Са туђег рова је пукла пушка. Потом друга и онда је неколико запраштало.

Зрна су певала парајући хладан ваздух.

— Сиђите, сиђите.

Душко је стајао на рову, клатио се и смешио задовољно.

— Сиђите.

— Луд је, шапутао је згрчени, војник крај митраљеза.

Нишанџија је скинуо покривач са цеви, и митраљез је завриштао. Зрна се сретала и поздрављала песмом у зраку.

Душко се смешио. То је све било лепо... не, нису се људи убијали... смрт није ни постојала... постојала је само радост једина и вечна.

Куршуми су све чешће певали. Певале су и жице пред рововима и брда под снегом, коме је сунце давало румени одблесак и...

Нешто је запуштало брзо и кобно. Стресла се земља. Огроман стуб земље и дима избио је увис. Грозно су запевала парчад. На порушеном рову заљуљао се официр и подигао немоћно руку. Још је један огромни комад бомбе певајући пао чак пред стену батаљонског штаба. Песма је била завршена.

— Јесам ли рекао да је луд, питао је војник извлачећи се из полусрушеног заклона.

Ипак се гребен и даље весело руменио на сунцу.

